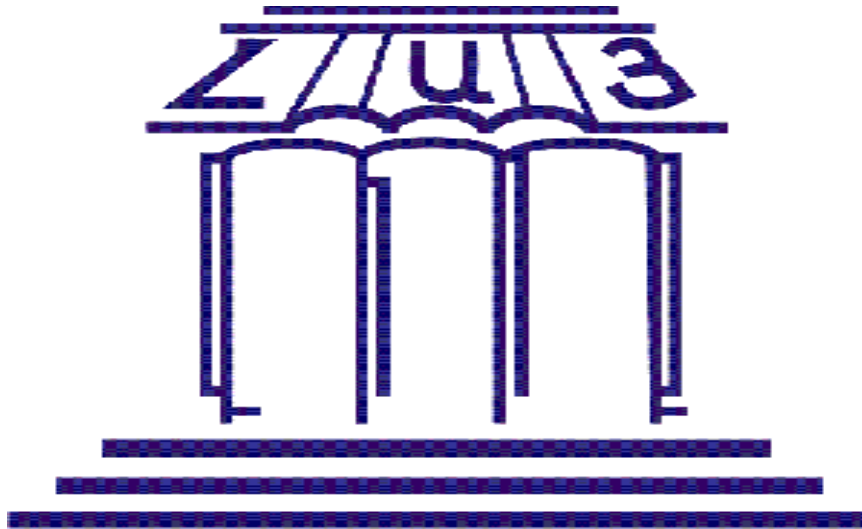

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

2906

№ 2

Հագ. Կ. Զամբարան Գրք. Առաքմանքով

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՕՐՄԱՆԵԱՆ

ԴԻՏՈՂԱԳԻՐ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՄԱՐ ԿԱԶՄՈՒԱԾ
ՆՈՐ ԿԱՆՈՆԱԳԻՐԻՆ
ԶՆՆՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ
ՏՊԱՐԱՆ ԱՌԱՔ. ԱԹՈՒՈՅ Ս. ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ
1915

ՖԻ
304

Գ Ի Տ Ո Ղ Ա Գ Ի Ր

ԵՐՈՒՍԱՂԷՍԻ ՇԱՄԱՐ ԿԱԶՄՈՒԱԾ ՆՈՐ ԿԱՆՈՆԱԳԻՐԻՆ ՁՆՆՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ա.

Երուսաղէմի խնդիրը տառն եւ աւելի տարիներէ ի վեր պաշտօնական սեղաններու վրայ կը ծեծուի, հանրութեան ալ միաքը կը յոգնեցնէ. բայց եթէ խնդիրին անունը ընդհանուր առմամբ միշտ Երուսաղէմ կը կոչուի, բուն խնդիրը նոյնը մնացած չէ, ալ տարուէ տարի կամ միջոցէ միջոց նոր կերպարաններ առած է:

Առաջ Ղեւոնդ վարդապետ Մաքսուտեանի անձնական խնդիրն էր, եւ իւր հաշուական զեղծումները կը խօսուէին, որոնք այժմ մտադրութենէ վրիպած են: Օր մըն ալ Պատարիարք ամբաստանելու եւ գաղտնագրութեան կերպարանը առաւ, եւ Աթոռոյ պարագուծութիւն հռչակելով Տեղապահ մը նշանակուեցաւ, բայց պաշտօնանկ Պատրիարքն ալ Աթոռի վրայ պահուեցաւ: Պատրիարքը վախճանեցաւ եւ իսկական Տեղապահին խնդիրը զօրացաւ: Նորանոր կնճիւղներ ծագեցան, Կոստանդնուպոլսոյ պատուիրակութիւններ իրարու յաջորդեցին, բայց բան մը չըրին, կամ թէ յաջող բան մը չըրին: Կեդրոնին նշանակած Տեղապահը, իբր իսկապէս Տեղապահ եւ կանոնական պահանջներուն համապատասխանող մը չկրցաւ գործել, եւ աւելի ձեռնթափ մնաց, քան թէ գործի վրայ գնուեցաւ:

Պատրիարքական ընտրութիւն փութացընելու միտքը ծագեցաւ, բայց ընտրելոց ցանկը մերժուեցաւ, եւ նորէն Երուսաղէմ եւ Կոստանդնուպոլիս իրարու հանդէպ զբաշտեցան: Նոր Կանոնագիրի մը միջոցը մէջտեղ նետուեցաւ, եւ գործին ներքինը չը թափանցելով Ծրագիր պատրաստուեցաւ, եւ

Ընդհանուր ժողովը՝ ակնկալեալ լուծումը գտած ըլլալ կարծեց, եւ անոր փարեցաւ: Այդ վերջին կերպարանը կը տիրէր, երբ յանձնուեցաւ ինձի պաշտօն մը, որ անոր հետ առնչութիւն ունի:

Բ.

Գաղտնիք մը չէր նոր Կանոնագիրին հանդէպ ունեցած կարծիքս. հիւսնդութիւնս ալ զիս արգիլած էր Ընդհանուր ժողովի գործունէութեան մասնակցելէ, եւ հետեւ մնացած էի: Նոր վարչութիւնը մտածեց գործը իր վրան առնել, Ազգային ժողովոյ կազմած Կանոնագիրը ուսումնասիրութեան վիճակի մտցնելով. Երեսփոխանութիւնը համակերպեցաւ, իսկ հետեւանքը իմ պատուիրակութիւնս եղաւ: Այդ ընտրութեան նշանակութիւնը ինքնին յայտնի էր, թէ ինչ էր նոր ուղղութիւնը՝ ուստի մեկնութիւններ աւելցնելու պէտք չեմ գգար:

Այսօր նոյնիսկ ընդհանուր մտայնութիւնը, թէ պաշտօնական եւ թէ անպաշտօն շրջանակներու մէջ, համամիտ է ընդունիլ, թէ առանց բաւական հետազոտութեան կազմուած է այդ Ծրագիրը. թէ հապճեպով քուէարկուած է անոր հաստատութիւնը. թէ շատ թերութիւններ ունի իւր մէջ. եւ թէ նպատակայարմար չէ: Նոյնիսկ Կանոնագիրը գործադրուելու է ըսողներ, միւս կողմէն թերի եւ անյարմար ըլլալը կ'ընդունին. բայց միանգամայն կ'ըսեն, թէ օրէնք մը եղած է Ազգային Երեսփոխանական ժողովին 1913 զեկտեմբեր 7'ի նիստին մէջ քուէարկուած, եւ կը յարեն, թէ օրէնք մը անպատճառ պէտք է գործադրուի:

Գ

Բայց նոյնիսկ Ընդհանուր ժողովը՝ Ork. և պաշտօնական անունը իւր որոշմանց մէջ գործածած է, այլ լոկ Կանոնագիր բառը դրած էր. որ կը ցուցնէ թէ քուէարկուածը պարզապէս կանոն մըն է, եւ ոչ օրէնք: Արդ օրէնք եւ Կանոն հիմնապէս կը տարբերին սահմանադրական լեզուով, միեւնոյն իմաստով որով օտար լեզուաց մէջ կը տարբերին Loi եւ Règlement բառերը: Ազգային շըրջանակին մէջ օրէնք է միայն 1860' ին ծրագրուած եւ 1863' ին Կառավարութեան վաւերացուած Սահմանադրութիւնը, զի օրէնք ըլլալու պայմաններուն բարձրագոյնը՝ Կառավարութեան ընդունուած եւ հաստատուած ըլլալն է: Իսկ ինչ որ ազգային շրջանակին մէջ կը ծրագրուի եւ կ'ընդունուի եւ կը հաստատուի, պարզ կանոն է, եւ օրէնքի անունն եւ ոյժը եւ ընտրութիւնը չկրնար անոր վերադրուիլ:

Հետեւաբար օրինական եւ տրամաբանական չէ 1913 ղեկոսմբեր 7' ին քուէարկուած Կանոնագիրին չկերպրել այնպիսի ոյժ մը, որ 1863' ին հաստատուած Սահմանադրութեան սեփական է. եւ Ազգային իշխանութիւնն ալ չկրնար անշուշտ օրինական սկզբունքներու հակառակ բան մը յայտարարել, եւ ոչ ալ յաւակնիլ եւ իրեն անսխալականութիւն վերադրել. ոչ ալ կ'ենթադրուի որ Հոռոմայեցի Բռնաւորին փաստին կրթնի թէ, Այսպէս կամիմ, այսպէս կը հրամայեմ (Sic volo, sic jubeo): Ըստ այսմ Դիտողագիրս լիովին կ'արդարանայ, երբոր զիտողութիւններ առջեւ կը դնէ կանոնի մը, եւ ոչ օրէնքի մը հանդէպ:

Գ

Բայց որովհետեւ զիտողութիւնները կըրնային չատ ընդարձակուիլ, եւ ընդարձակուելով զանազան կէտեր չօչափել, եւ զանազան կէտերուն տարբեր դոյներ տրուիլ, այս պատճառաւ լաւագոյն կը սեպենք որոշ կէտերու վերածել ըսկիքնիս, ըստ կարի ամփոփ եւ ըստ կարի յատակ բացատրու-

թիւններով: Այս է պատճառը, որ մտադիր ենք Կանոնագիրը նկատի առնել, նախ իւր սկզբունքներուն եւ երկրորդ իւր արդիւնքներուն մէջ, եւ պատճառաբանութեամբ եւ հետազօտութեամբ ապացուցանել, թէ ոչ միայն եկեղեցական, այլ եւ ազգային տեսակէտէն նոր Կանոնագիրը օրինական պահանջներու համաձայն չէ, եւ թէ իւր դիտած նպատակին ալ յարմար չէ:

Ե

Իբրեւ մեր զիտողութեանց նախադուռ, պէտք է նախ մտադրութիւն հրաւիրենք սա կէտին վրայ, թէ Երուսաղէմի Վանք կամ Երուսաղէմի Միաբանութիւն բացատրութիւնները, որոնք սովորաբար կը գործածուին, Երուսաղէմը ներկայացնող ճիշդ բացատրութիւնները չեն: Երուսաղէմ վանքէ աւելի բան մըն է, վասն զի Պատրիարքութիւն է, Առաքելական Սուրբ Աթոռ է, եւ քան զԿոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութիւն նախապատիւ եւ նախաթոռ է: Սահմանադրութիւնն ալ Ա. գլուխի Գ. հատուածը՝ Պատրիարք Մարգարէ Երուսաղէմի կը մակագրէ, եւ ոչ վանք կամ Միաբանութիւն Երուսաղէմի: Այս տեսութեան հետեւանքն է, որ Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութիւնը եւ զայն կազմող տարրերը, ինչպէս են՝ Պատրիարք, Երեսփոխանութիւն, Վարչութիւն եւ խորհուրդներ, չեն կրնար Երուսաղէմը նկատել իբր մի պարզ վանք կամ առաջնորդարան, բացարձակ կերպով իրենց ստորադասեալ. այլ իբր մի գերագոյն Աթոռ, որ պետական պահանջից եւ ազգային պարագայից բերմամբ պարտաւոր է իրենց հետ սերտ յարաբերութիւն պահել, եւ իրենք ալ պարտաւոր են անոր արժանապատուութիւնն ու իրաւասութիւնը յարգել, եւ համերաշխ գործակցութեամբ օրէնքով ու սովորութեամբ կազմուած գետնի մը վրայ գործել, եւ ոչ թէ առանց իրիք նկատողութեան ազիկամի քայլեր առնել եւ ձեւեր գործածել, որոնք յետին վանքի մը վրայ ալ գործածուած չեն, եւ ոչ իսկ փորձուած են:

Նոյն Կանոնագիրը յանկարծական սառուժով մը 1888' ի Կանոնագիրով նուիրագործուած՝ Կանոնագիր Միաբանական Ուխտին Առաքելական Արքայ Մարգարէ Յակոբեանց ի Սուրբ Երուսաղէմ՝ վերաառութեւնը, Կանոնագիր Երուսաղէմի Սուրբ Յակոբեանց Վանուց՝ չոր բացատրութեան կը վերածէ, եւ Առաքելական եւ Պատրիարքական Աթոռին յիշատակութիւնը ջնջելով կը վերցնէ. բայց պէտք չէ կարծել թէ նովին իսկ Երուսաղէմի Աթոռին պատիւն եւ իրաւասութիւնը ջնջուած կըլլայ:

Զ

Երուսաղէմի այդ բացառիկ եւ բարձր դիրքին հետեւանքն է, որ Սահմանադրութիւնը դատած է զայն ընդհանուր վանորէից չարքէն, եւ անոր յատուկ գլուխ մը նուիրած է, եւ Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութեան Երուսաղէմի հետ յարաբերութիւնները, կամ Երուսաղէմի գործերուն միջամտութիւնը ճշգրիտ որոշած է: Այս միջամտութիւններն են.

1. — Երուսաղէմի Պատրիարքը ընտրել Միաբանութեան կազմուած Խորհրդուն եւ փակեալ ցանկի վրայ (Սահ. Յօդ. 21): Որչափ ալ Սահմանադրութեան բացատրութիւնը՝ թէ Միաբանից Ընդհանուր Ժողովը ցուցակ մը կը պահաստէ՝ Կոստանդնուպոլսոյ Համագումար Ժողովոյն բրած կեցիւր, կրնայ Խորհրդն աւելի անուններ պարունակող ընտրելաց ցանկի վրայ մեկնուիլ, սակայն 1880' ի Կանոնագիրին 29' ղո յօդուածով եւ 1888' ի Կանոնագիրին 26' ղո յօդուածով տրուած պաշտօնական մեկնութիւնը, թէ առաջին ցուցակ մը կը պահաստուի Խորհրդին ընտրելաց, մթութիւնը փարած եւ ընկալեալ դրութեան ոյժ առած է:

2. — Երուսաղէմի Միաբանութեան կը իր մէջէն ընտրուած տեղապահ ճանչնալ եւ հաստատել (Սահ. Յօդ. 20):

3. — Երուսաղէմի Պատրիարքին Երուսաղէմի Կանոնագիրին դէմ գործողութեան առթիւ, ամբաստանեալ Պատրիարքին դատաւանդ տեսնել (Սահ. Յօդ. 18-19):

Ասոնցմէ դուրս, հաշիւները տեսնելու

կամ նախահաշիւ կամ լրացեալ հաշիւ քննելու յիշատակութիւնն իսկ չկայ. եւ ոչ իսկ տկարութեամբ է թէ պարտաւոր ըլլայ համակերպել վանորէից համար ցուցուած ընդհանուր կանոններուն (Սահ. Յօդ. 48):

Սոյն տեսութիւնը կը հաստատուի նաեւ տեսնելով, որ Երուսաղէմի գլուխին մէջ յիշուած կէտեր, յատակ կերպով վանորէից գլուխին մէջ ալ կը կրկնուին. ուսկից կը հետեւի թէ Երուսաղէմի եւ վանորէից գլուխներ իրենց մէջ ամբողջական են եւ զիրար լրացնող չեն:

Հաշիւներ տեսնելու եւ քննելու իրաւունքը, որ այժմ սովորութեամբ ընդունուած է Երուսաղէմի համար ալ, հետեւանք է անշուշտ այն ելեւմտական յարաբերութեանց, զորս Երուսաղէմի Աթոռն ունեցեր է միշտ բովանդակ Ազգային հետ. ինչպէս նաեւ հետեւանք է այն ստիպողական պարագայից, որոնց առջեւ Երուսաղէմի Աթոռը պարտաւոր եղած է զիմել Ազգային նպատակից եւ հանգանակութեանց, կանխաւ ընդունուած եւ այժմ խափանուած նուիրակութեանց տեղ: Նոր Կանոնագիրը առաւառելն իրաւունք ունէր ընկալեալ դրութեամբ գծուած շրջանակին մէջ մնալ, եւ ոչ շրջանակը պատռելով, սահմանադրութեամբ եւ սովորութեամբ հաստատուած դրութիւնը այլապիլ եւ խանգարել:

Ե

Երուսաղէմի Պատրիարքութեան Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութեան հանդէպ ունեցած բացառիկ եւ բարձր դիրքին սկզբունքը՝ աւելի եւս կը հաստատուի, երբ դիտենք որ Երուսաղէմի Պատրիարքութեան յարաբերութիւնները ուղղակի Ազգային Ժողովին, այսինքն Երեսփոխանութեան հետ կապուած են, եւ ոչ թէ Կրօնական եւ Քաղաքական Ժողովներուն հետ: Այդ յարաբերութիւններ վճարար ճշդուած են, եւ են՝ պատրիարքի ընտրութիւն, պատրիարքի դատաւան, եւս տեղապահի հաստատութիւն, եւ իբր յաւելուած՝ ելեւմտացոյցի եւ հաշուեցոյցի վաւերացում: Մինչեւ իսկ Ընդհանուր Ժողովոյ բացառիկ գումարումներու

հարկ տեսնուած է Երուսաղէմի պատրիարքի ընտրութեան համար (Սահ. Յօդ. 6): Այդ ամէն կէտերը օրինաւորապէս կը բղխին Սահ. մանագրութեան տառէն, Կանոնադիր յայտնի բացատրութիւններէն (1880 Կան. Յօդ. 25, 29, 44. եւ 1888 Կան. Յօդ. 18, 25, 41), եւ տիրող ընթացքէն, իբր զի Երուսաղէմի Աթոռոյն եւ Պատրիարքական Դիւանին հաստատուն ձեւն է, իւր պաշտօնական գիրերը ուղղել Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքին, իբր Նախագահի Ազգային Ժողովոյ, եւ ոչ իբր Նախագահի Ազգային Վարչութեան: Եթէ երբեք Ազգային Ժողովոյն երկամեայ դուրմարմանց ժամանակէն դուրս, կամ թէ Ազգային Ժողովոյ նիստերուն անդիմադրելի պատճառով խափանուելու միջոցին, Կոստանդնուպոլսոյ Վարչական Խառն Ժողովը պէտք տեսած է Ազգային Ժողովին գործողութեանց ինքն փոխանակել, ասիկա երբեք ընկալելով օրինական ձեւը չայլայել: Սահ. մանագրութեան մէջ անգամ մը միայն Կրօնական եւ Քաղաքական Ժողովները յիշուած են եռանուն ցանկի պատրաստութեան համար (Սահ. Յօդ. 23), բայց այս կէտն ալ Երուսաղէմի եւ Կոստանդնուպոլսոյ համաձայնութեամբ՝ Կանոնադիրները բացատրած են մեկնողական փաստով, եւ զանց ըրած են վարչական Ժողովներուն գործակցութիւնը (1880 Կան. Յօդ. 26 եւ 1888 Կան. Յօդ. 29), որով իսպառ վերցած է Կոստանդնուպոլսոյ Վարչութեան հետ պաշտօնական ուղղակի յարաբերութիւնը Երուսաղէմի Աթոռին հետ. ի բաց առեալ այն առիթները, երբ միջադէպերու եւ ընթացիկ գործերու համար երկու Աթոռներ իրարու հաղորդելիքներ ունենան, ինչպէս երկու առաջնորդներ ալ կուսնենան:

Ը

Եթէ նոր Կանոնադիրը կ'ուղէր ընդհանուր վանորէից համար գծուած սկզբունքներուն հետեւել եւ անոնք Երուսաղէմի Աթոռին ալ պատշաճեցնել, որչափ ալ այդ միտքը սահմանադրութեամբ չէր արգարանար, զոնէ պարտաւոր էր հետեւել այն գլուխին մէջ

գրուած հիմնական սկզբունքներուն, եւ այն ատեն պիտի չհամարձակէր յայտնաբերել հոգեւորական սկզբունքի մը դէմ մեղանշել: Արդ վանորէից գլուխը շատ յատակ եւ շատ կրտսէր կերպով կը հռչակէ, թէ իւրաքանչիւր վանքի մասնաւոր մասակարարութիւնը իր փաբաններուն կը վերաբերի (Սահ. Յօդ. 48. ա.): Մինչ նոր Կանոնադիրը այդ սկզբունքին ընդդէմ չհակադրուի, ընթացքով մը Երուսաղէմի պատրիարքական Աթոռին մասնակարարութիւնը Աթոռին եւ Միաբանութեան ձեռքէն կը կապուի, եւ օտար եւ վանքին չպատկանող անձերու, եւ նոյն իսկ աշխարհականներու յանձնել կը մտածէ: Եթէ հակասահմանադրական գործի օրինակ մը վնասէինք, ասկէ աւելի ցայտունը պիտի չգտնէինք, որով սահմանադրական իրաւունքները կը կապուին, եւ հակասահմանադրական կացութիւն մը կը ստեղծուի: Նոր Կանոնադիրը ծրագրողներ ու պաշտպանողներ պէտք չէ ցաւին երբոր իրենց արարքին յայտնի հակասութիւնը կը ցուցուի, եւ երբ Սահմանադրութեան անունով ըրածներուն հակասահմանադրականութիւնը մէջտեղ կը դրուի: Պէտք էր եւս զիտէին որ վանորէից Խորհուրդին տրուած իրաւունքը՝ միայն մասնակարարութեանց վրայ բնութագրուած չէր (Սահ. Յօդ. 48. ա.). իսկ ընդհանուր տեսչութիւն ըսելով իմացուած է միայն վանքի կանոնաց գործարարեանը հսկել, վերաեսչութիւնն ընել, եկամուսներն ու հասոյքները ստուգել, ծախքերը բնութագրել եւ կանոնաւորել (Սահ. Յօդ. 48). բայց ոչ երբեք վանքը իւր իրաւունքներէն կապակ, ինքզինքը մասնակարարելէ զրկել, մասնակարարութիւնը ուղղակի Կեդրոնին վերապահել, մէկ խօսքով, հսկող մարմինը գործող ընել, եւ քննողի գերէն հանելով քննելի ըլլալու գերին ենթարկել: Արդէն բացատրեցինք, թէ սահմանադրական սկզբունքով Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը ընդհանուր վանորէից կանոններէն դուրս է. նոյն իսկ վարչական Ժողովներու ենթարկուած չէ. զի ուղղակի Ազգային գերագոյն Ընդհանուր Ժողովին հետ յարաբերութեան գրուած է: Այդ տեսութիւնները լուսաւոր կերպով կը բարձրացնեն Երուսաղէմի դիրքը, եւ կը հաւասար

տեն թէ Կոստանդնուպոլսոյ իշխան չէ Երուսաղէմի Աթոռին համար ըստ հաճոյս կարգադրութիւն ընել: Բայց եթէ անոնց ներքեւն ալ ինքն, երբեք չէր արդարանար նոր Կանոնադիրին գրութիւնը, քանի որ Սահ. մանագրութեան համաձայն չէ:

Թ

Մեզի անձանթ չէ որ անգամ մը, հին ժամանակներու մէջ, Կոստանդնուպոլսոյ ձեռն երէցութիւնն ունեցեր է Երուսաղէմի Պատրիարքութեան միջամտելու, երբ Ազգային մէջ սահմանադրութիւն եւ կարգադրութիւն չէր կազմակերպուած. բայց զոնէ ինքն իր դէմ հակասական չգտնուելու համար, Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը ուղղակի Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութեան կցուեցաւ: Այդ միացման թուական ընդունուած է 1702 յուլիս 13' ի հրովարտուել, եւ տեսած է մինչեւ 1715 սեպտեմբեր 10: Աւետիք եւ զոյգի Պատրիարքն եղած է միացման հեղինակը, Յովհաննէս Կոյոտ Պատրիարքն եղած էր զայն վերջացողը: Որչափ ալ այդ միացման գործը ապօրինի եւ վնասակար, սակայն պատրուակեալ ձեւ մը ունէր, զի կրնար բնական սեպուիլ որ երբ Կոստանդնուպոլսոյ նաող պատրիարքը միանգամայն Երուսաղէմի պատրիարք էր, կարենար իւր կողմէն անուանուած գործակալներով մասնակարարել Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը: Մահաւանդ որ այն ատեն պարագաներն ալ կը նպաստէին բնական ձեւով գործ յաջողցնելու: Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքներն ալ նոյն կերպով կը նստէին, եւ բնական գործերէն մէկն ալ Երուսաղէմի վրայ եղած ոտնձգութիւնն եղաւ: Այսպէս սկսաւ պապաներու ժամանակը, ինչպէս սովորութիւն եղաւ կոչել Կոստանդնուպոլսոյ զրկուած գործակալներուն խումբը, որոնք պապա, նազար, վիքիլ, դապլիմալ, անուանուելով ուրոյ մարմին մը կը կազմէին: Եթէ պատմութիւնը քաղել եւ այս միջամտութիւնն յառաջ եկած աղետալի հետեւանքները նկարագրել ուղէինք, երկայն եւ ցաւալի հաստատուն պէտք էր յառաջ բերէինք Երուսաղէմի

սողէմի պատմարան Հաննա վարդապետէն: Հետաքրքիրները կը յղենք մատղարութեամբ կարգալ այն գլուխը որ մակադրուած է՝ «Յաղագս անցիցն անցելոց ի վերայ Սրբոյ Յրուսաղէմի Աթոռոյն Քրիստոսի»: Անոր մէջ սրտածմելի մանրամասնութիւններ կը պարունակուին, բոլորն ալ օտար եւ վարձկան մատակարարներուն երեսէն յառաջ եկած: Այդ վշտալից տեսարաններն էին որ սաստիկ ազդեցին երջանկայիշատակ Կոյոտ Պատրիարքին վրայ, որ անոնց ակնատես եղաւ Երուսաղէմ գտնուած ատեն. ուստի ամէն ջանք ըրաւ Կոստանդնուպոլսոյ միջամտութիւնը վերջացնել, եւ Պատրիարքական Աթոռ բարձրապալուն յաջորդ օրը՝ միացման եւ միջամտութեան դադարումը հռչակեց: Այդ պատճառով յիշատակութիւնը սուս կը բերենք իբրեւ որոշ եւ վճարական ցուցմունք, զի հին պատմութիւններ ամէնէն զօրաւոր փաստեր են նոր ձեռնարկները դատելու:

Ժ

Այդ պատմական փաստին օրինական ոյժ մըն ալ աւելցաւ հայրապետական եւ ժողովական վճռով: Այդ միջոցին պահ մը Մայրաթոռը պարագ մնաց, Աստուածատուր Համառանցի Կաթողիկոսին մահուամբ: Երբ քաղաքական տագնապը եւ անհարկ չփոխը կը տիրէ Էջմիածին՝ յաջորդի ընտրութիւնը խափանելու չափ, Կոյոտ Պատրիարք գլուխ կանգնեցաւ ընտրութիւնը Կոստանդնուպոլսոյ մէջ կատարելու. Կարապետ Ունեցի ընտրուեցաւ, եւ 1726 փետրուար 27' ին օծուեցաւ Գումր զափուի Մայր եկեղեցին, եւ ընդհանուր համաձայնութեամբ եւ խնդութեամբ ողջունուեցաւ նոր Կաթողիկոսը:

Սողիական խնդիրներն ալ լուծելու եւ հիմնական կարգադրութեամբ ապագայն տալովելու համար, Կաթողիկոս եւ Պատրիարք, եպիսկոպոսներ եւ մեծամեծք, Երուսաղէմ եւ Կոստանդնուպոլսոյ համաձայնեցան երեք կանոններ կազմել խորհրդակցութեամբ, եւ հռչակել հանդիսութեամբ 1726 օգոստոս 21' ին, Օրթաքէօյի Խորհրդատար Ս. Աստուածածին եկեղեցոյն նաւակրտեսաց տալիս: Կարապետ Կաթողիկոսն ինքն ան-

ձամբ կարգաց երեք կանոնները, որոց առաջինը պատրիարքութեան ընտրելին, եւ երրորդը Աթոսները այլ եւս չի միացուելուն կը պատկանին: Իսկ երկրորդը հետեւեալն է. «Եթէ յայսմնէս ոք յանդգնեալ համարձակիցի զաւսարհական ոք պապա եւ նազար անուամբ, եւ կամ այլ ինչ անուանակոչութեամբ ի Սուրբ Բաղամբ Երուսաղէմ վերակացու եւ գլխաւոր գործակալ առնել, եւ նորա զայլեւալ նաւապարհս ցոյց տալ, յորմէ պատճառի վնասն Սրբոյն Յակոբայ, այնպիսին քէ կարգաւոր իցէ եւ քէ աւսարհական, նզովեալ եղիցի»: Խնդիրն նիւթ հնար չէ ընել հայրապետական իշխանութեամբ եւ ժողովական համաձայնութեամբ եւ նշովքի կաշկանդմամբ հաստատուած կանոնի մը ոյժը. եւ զարմանալի է թէ ինչպէս յայտնի վճիռ մը մտադրութենէ վերաբերեալ, եւ այլ ինչ անուանակոչութիւնն ալ նշովութեամբ լինելը չը մտաբերելով, կրցան պապա, նազար, վեֆի, դապիմալ կոչումները, ներկայացուցիչ, կալուածապետ, մասնակարար, համարակալ կոչումներու փոխարկել, եւ միեւնոյն արդիւնեալ եւ նշովեալ կարգադրութիւնը վերանորոգել: Երրորդ կանոնին մէջ գտնուող բացատրութիւնն ալ, որ որոշեալ լիցի ի Բիւսոնեական սուրբ Բաղամբս՝ ամենածանր պատիժի ներքեւ կը պահանջէ, բացարձակ լինել ինքնին իսկանուրեան Սրբոյ Աթոսոյն Երուսաղէմի, քաջքնքի տեղի չթողուր, եւ ամէն վարանում եւ կասկած կը փարատէ այդ վճիռին իսկական իմաստին վրայ, եւ կը դատապարտէ նոր կանոնագիրին կողմէ հնարուած ձեւը:

ԺԱ.

Միեւնոյն սկզբունքը տիրած, եւ վերոյիշեալ կանոններուն ոյժն անյեղլի պահուած է միշտ, եւ նոր նուիրագործութիւն ստացած է ներսէն-բերսէն կոչուած խնդիրին առթիւ: Յովհաննէս Զմիւռնացի Պատրիարք կը վախճանի 1860 զեկտեմբեր 23-ին, սակայն իւր յաջորդը Եսայի Թալապցի հազիւ կ'ընտրուէր 1864 օգոստոս 14-ին: Այդ երկարածամասնական պարապութեան պատճառն եղաւ ընտ-

րելիին Միաբանութեան ներսէն կամ դուրսէն ըլլալուն խնդիրը: Դուրսէն ընտրելի առնելու խնդիրը զօրացաւ Կոստանդնուպոլսոյ աւազանւոյն մի մասին մէջ, եկեղեցականաց ու մանց համամտութեամբ: Ներսէն ըլլալուն պաշտպան կանգնեցաւ Միաբանութիւնը՝ ազգայիններու հետ: Արդ այս խնդիրին պատճառ տուողը նոյն իսկ վերոյիշեալ օրինադրութեանց առաջին յօդուածն էր: Երեք ու կէս տարի տեւեց այդ խնդիրը, եւ միշտ Կաթողիկոս Կաթողիկոսի նշովքներուն փաստն էր, որ կը յեղեղուէր. եւ վերջապէս այդ օրինական փաստն էր որ կը զօրանար, եւ նոր Պատրիարքը ներսէն կ'ընտրուէր: Խընդիրին ստեղծ Մայրաթոռոյ հեղինակութիւնն ալ կը փնտռուէր, եւ Մատթէոս Ա. Կաթողիկոս առանձին կանգնելով Կարապետ Կաթողիկոսի նշովքը կը նորոգէր: Ազգային Ընդհանուր Ժողովն ալ վերջիվերջոյ մտածուէր կը հնազանդէր Կարապետի նշովքներուն եւ Մատթէոսի կրկնումներուն: Այդ միեւնոյն օրինադրութեան առաջին եւ երկրորդ յօդուածները տարբեր կերպով չեն կրնար կշռուիլ, եւ այն յարգանքը զոր 1864-ի Ընդհանուր Ժողովը ընծայեց այդ օրինադրութեան առաջին յօդուածին, պէտք էր որ 1913-ի Ընդհանուր Ժողովն ալ ընծայէր երկրորդ յօդուածին. եւ եթէ զանց ըրաւ կամ չմտաբերեց, ոչ իւր դործը օրինական կը գտնուէր, եւ ոչ նոր կանոնագիրը կ'արդարանայ:

ԺԲ

Սոյն սկզբունքը անգամ մըն ալ յայտնուեցաւ վերջին հայրապետական Կոնգակով: Երրորդ Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքարանը իւրովի կանոնագիր մը կազմելու խորհուրդը յղացաւ, Երուսաղէմի Միաբանութիւնը օրինական եւ սահմանադրական սկզբունքներու հիմնուելով, 1913 մարտ 4-ի նիստին մէջ պարագաները դնեալ եւ պաշտօնական դիտողութիւն տուողն էր Կոստանդնուպոլսոյ յառաջ բերելով մանաւանդ երկու կէտեր, որք են՝ Աթոսին պարապութիւնը, եւ տիրող կանոնագիրին 85-րդ յօդուածը: Երրորդ դիտողութիւնը աննկատ թողուեցաւ, Աթոսոյն

Տնօրէն Ժողովը հարկ տեսաւ սեպտեմբեր 5-ի հեռագիրով Միաբանութեան յայտնած դիտողութիւնները կրկնել. բայց Ընդհանուր Ժողովը սեպտեմբեր 6-ի նիստին մէջ, ի տեղեկութիւն միայն կարգաց զայն եւ նկատողութեան իսկ արժանի չտեսնեց: Տնօրէն Ժողովը ստիպուեցաւ Միաբանութեան դիտողութիւնները անգամ մըն ալ յիշեցնել հոկտեմբեր 2-ի հեռագիրով: Կեդրոնը կը նախատեսէ որ դիւրին պիտի չըլլայ իւրովի իւր որոշումը քաղեցնել Միաբանութեան դիտողութեանց դէմ, եւ ոչ ալ պատճառաբանեալ բացատրութիւններով զայն պաշտպանել, ուստի զեկտեմբեր 19-ի պաշտօնագիրով Մայրաթոռին կը դիմէ, եւ բացարձակ արտօնութիւն կը խնդրէ իւր կամքին հակառակ Միաբանութիւնն ու միաբանները պատասխանատուութեան ու պատժոյ ենթարկել: Կեդրոնը կը սպասէր Մայրաթոռոյ իշխանութեամբ զօրանալ. բայց այս անգամ ալ իւր ակնկալութիւնը չարդարացաւ: Մայրաթոռոյ Հայրապետը կը պատասխանէ Կոստանդնուպոլսոյ Կեդրոնին պաշտօնագիրին, եւ պատասխանը փութացնելու համար ուղղած երկրորդումին, 1914 փետրուար 14-ի Կոնգակով, որ Աբաւաս պաշտօնական ամսագրի 1914 տարւոյ 198-200 էջերուն մէջ ալ հրատարակուած է: Վեհափառ Կաթողիկոսը սոյն Կոնգակով ոչ միայն կը ժխտէ եւ կը դրանայ խնդրուած իշխանութիւնը կամ արտօնութիւնը, այլ եւ բացարձակ կերպով կը հաստատէ եւ կ'իւրացնէ եւ կը վաւերացնէ Երուսաղէմի Միաբանութեան տաճարիւղուած դիտողութիւնները. եւ հայրապետական բարձր իշխանութեամբ կը հռչակէ, թէ «Մեք ոչ համարիմք նպատակայարմար եւ օգտակար նախ քան զընտրութիւնն պատրիարքի զնիմանական փոփոխութիւնն մուծանել ի գործող կանոնագրութիւն վանուցն»: Բնագիրին մէջ ընդգծուած են, նախ քան զընտրութիւնն պատրիարքի բառերը: Ասով Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը անգամ մըն ալ կը կրկնէ եւ կը հաստատէ Կարապետի նշովքները ու Մատթէոսի կրկնումները, եւ ամուր պահուած սկզբունքը, եւ կը վաւերացնէ Աթոսոյ պարապութեան քաղուած դիտողութիւնը: Միեւնոյն ստեղծ կը յիշէ 1888 տարւոյ Կանոնագիրին 85-րդ յօդուածին հռչակած որոշումն ալ, եւ կը

հրամայէ թէ առանց Երուսաղէմի Պատրիարքին եւ Միաբանութեան համաձայնութեան հնար չէ Երուսաղէմի Պատրիարքութեան պատկանող Կանոնագիրը փոփոխել: Արդ երրորդ Կեդրոնը Կաթողիկոսին կը դիմէր, նուրի իսկ ճանչցած կ'ըլլար Կաթողիկոսական Մայրաթոռոյ իշխանութիւնը եւ կատարեալ ձեռնհասութիւնը, առնուազն անոր ձայնը՝ իբր բարձր եւ վերջնական իրաւարարի ձայն մը ընդունած կ'ըլլար. ըստ այսմ պէտք էր խնդիրը փակել, կամ ճարտար կերպով մը մէջէն ելլէր. սակայն ոչ մէկն ըրաւ եւ ոչ միւսը, եւ մինչեւ իսկ ներշնչեալ հրապարագիրնեւրու գրիչով, Մայրաթոռը այդ մասին իրաւունքէ եւ իրաւասութենէ զուրկ ցուցնել աշխատեցաւ, հակառակ իւր նախաձեռնարկ խոստովանութեան:

ԺԳ

Միաբանութեան առաջարկած եւ Կաթողիկոսին հաստատած երկու դիտողութիւններէն առաջինը՝ ընդհանուր եւ տիեզերական օրէնագրական սկզբունք է, ամէն եկեղեցիներէ եւ հաստատութիւններէ ընդունուած եւ գործադրուած, թէ ի պարապութեան Աթոսոյ մի ինչ փոփոխեցի, կամ նորակերպեցի. ուրեմն Կաթողիկոսը շատ զօրաւոր հիման վրայ հաստատած է իւր բարձր որոշումը, զոր Մայրաթոռը Ռուսական Կայսերութեան առաջարկներուն դէմ ալ դործածեց: Հայրապետը ցարդ եւս հաստատուն կը մնայ իւր որոշման վրայ, ինչպէս կը յիշուի 1914 յուլիս 8 թուակիր համակին մէջ, թէ Նոր Կանոնագիր վանուցն քս սրբաւոր Կոնգակին ունի մնալ անգործող ցրեցութիւն նորոյ պատրիարքի: Ընդհանուր սկզբունք է թէ աթոսները իրենց դահաւորներուն մէջ անձնաւորուած կը ճանչցուին, եւ առանց անոնց կացութիւնը այլալի ներեալ չէ, եւ աթոսին աւանդապահները կամ ի պարապութեան վարողները՝ չեն կրնար որեւէ փոփոխութեան յաւակնել կամ համակերպիլ:

Աւելորդ չըլլայ անգամ մըն ալ յիշել, որ Երուսաղէմի Առաքելական Պատրիարքութիւնը նախապատիւ եւ նախամեծար է քան

Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքական Աթոռը իսկ Կեդրոնական Երեւոյթանութիւնն ու Վարչութիւնը վերջիվերջոյ Կոստանդնուպոլսոյ Աթոռով կ'անձնաւորուին եւ անոր նախագահութեամբ եւ անոր ձեռքով կը գործեն, եւ չեն կրնար ոտնակոխ ընել եկեղեցական գերագահութեանց եւ իրաւաստութեանց սահմանները: Երբոր Միաբանութիւնը զինքն անբաւական կը գտնէ փոփոխութեանց հաւանի, եւ կը յայտարարէ թէ Աթոռոյ պարագլուխն ատեն ոչինչ կրնայ նորակերպել, եւ այդ մասին ուժղին կերպով իւր տեսակէտին վրայ կը պնդէ, կատարելապէս իւր պարտականութեան եւ օրինակաւ նութեան չըջանակին մէջ մնացած կ'ըլլայ:

ԺԴ

Ազգային Սահմանադրութիւնը Սուրբ Երուսաղեմի վանուց Կանոնագիրին յիշատակութիւնն ունի (Սահ. Յօդ. 17), բայց ուրիշ բացատրութիւն չունի, թէ ո՞րն է այդ Կանոնագիրը, եւ ուսկի՞ց բղխած, եւ ուսկի՞ց հաստատուած: Այդ լուսութիւնն իսկ բաւական է ցուցնել, թէ յիշուած Կանոնագիրը Երեւոյթանութեան նոր կազմակերպ կանոնագիր մը չէ, այլ Սուրբ Երուսաղէմի սեփական, անկէ բղխած, եւ կանոնաւոր գոյութիւն ունեցած բան մըն է, որ իւր կազմութեամբ եւ սկզբունքներով հին է, այլ խրմբագրութեամբ կրնայ նորէն պատրաստուիլ, եւ Ազգային Ընդհանուր Ժողովին ներկայացուիլ: Բայց անոր մէջ Կեդրոնական Իշխանութիւնը նախաձեռնարկ հեղինակութեան գերչառնաւոր: Այդ սկզբունքը, որ ուղիղ է օրէնսդրական մեկնութեամբ, կը բղխի սահմանադրական յօդուածներէն, եւ յայտնապէս վկայուած է տիրող Կանոնագիրէն, զոր նոյնինքն Ազգային Ժողովը 1880 հոկտեմբեր 10'ին, եւ 1888 մարտ 18'ին տեսած, քննած, եւ հաստատած է, եւ ընդունած է իւր տիրող Կանոնագիր, կամ կաթողիկոսական Կանոնակին բառով, իւր գործող կանոնագրութիւն: Այս Կանոնագիրներուն 100'րդ եւ 85'րդ յօդուածներուն համեմատ, Կանոնագիրի վերաբնութիւնը Միաբանական Ընդհանուր Ժո-

ղովով կը կատարուի, եւ Ազգային Երեւոյթանական Ժողովով կը մասնացուի ի վաւերացումն:

Եթէ ուրիշ որեւէ փաստ ալ չըլլար, եւ եթէ ցարդ բացատրուած փաստներուն որեւէ օրինական ոյժ զրացուէր, սոյն այս յօդուածը բաւական էր նոր Կանոնագիրին օրինական պահանջներուն համաձայն չըլլալն ակնհայտ հաստատել, եւ անոր ի նպաստ յառաջ բերուած ամէն փաստ կամ պատճառարանութիւն անհիմն եւ անզօր ցուցնել: Այս յօդուածով Ընդհանուր Ժողովն ալ ընդունած կ'ըլլայ, թէ Սահմանադրութեան կողմէն՝ Կանոնագիրի կազմութեան կամ հեղինակութեան մասին պահուած լուսութիւնը, պիտի մեկնուի եւ իմացուի, ինչպէս մենք ալ բացատրեցինք, այսինքն թէ Կանոնագիրը Երուսաղէմի սեփական եւ Երուսաղէմէ բղխած եւ Երուսաղէմի մէջ գոյութիւն ունեցած կարգադրութիւն մըն էր եւ է, որուն մէջ եթէ փոփոխութեան մուծանել հարկ ըլլայ, Երուսաղէմն է որ կը պատրաստէ եւ կը կազմէ, իսկ Կոստանդնուպոլսոյ կ'ընդունի եւ կը վաւերացնէ:

ԺԵ

Կ'ընդունինք թէ ընդունելու եւ վաւերացնելու իշխանութիւնը կ'ենթադրէ զիտուութիւն ընելու եւ բարեփոխութիւն առաջարկելու իրաւունքն ալ: Բայց այդ ենթադրութիւնը ոչ երբէք կրնայ տարածուիլ մինչեւ այն կէտը, որ Երուսաղէմը չլսելով եւ անոր հետ չբանակցելով Կանոններ չինուին եւ հաստատուին եւ գործադրութեան բանադրատուին, մինչեւ իսկ անոր Աթոռին պարագլուխն ատեն, իւր թէ Երուսաղէմի Աթոռին գոյութիւնն ալ վերջացած ըլլար:

Ընդհակառակն ինչ որ ցարդ բացատրուեցաւ լուսաւոր կերպով կ'ազդեցանէ, թէ այդպիսի տարօրինակ ընթացք մը՝ կը խախտէ եկեղեցական դասակարգութիւնը, հակառակ է Ազգային Սահմանադրութեան հոգւոյն եւ տառին, մերժուած է պատմական փաստով, հերքուած է հայրապետական նըղովքով, դատապարտուած է կաթողիկոսա-

կան կոնգակով, անտեղի ցուցում է եկեղեցական օրէնքով, եւ նոյնինքն Ազգային Երեւոյթանական Ժողովին նախընթաց գործերով եւ յայտնի որոշումներով՝ օրինական պահանջներու անհամաձայն հռչակուած է: Կը կարծենք թէ աւելի կրկարելու պէտք չմնար ապացուցանելու մեր յայտարարութեան առաջին կէտին ճշմարտութիւնը, թէ նոր Կանոնագիրը օրինական պահանջներու համաձայն չէ: Բայց նոյնչափ յայտնի պիտի տեսնուի երկրորդն ալ, թէ նոր Կանոնագիրը իւր զիտած նպատակին յարմար չէ:

ԺԶ

Երբոր Առաքելական Սուրբ Աթոռոյ մը, Սուրբ Տեղեաց պահապան Միաբանութեան մը, ազգային դարաւոր իրաւանց պաշտպան մարմինի մը, քրիստոնէական հոգւոյն եւ եւանգելիան ստաւորող հաստատութեան մը, ազգային Ուղղափառ Եկեղեցւոյն պաշտօնութեան սահմանուած կազմակերպութեան մը վրայ կը խորհուի, բնական էր որ հոգ տարուէր այնպիսի կարգադրութիւններու, որոնք նկատի ունենային կրօնաւորական կարգապահութիւնը, եկեղեցական պաշտօնավարութիւնը, բարոյական հոգին, զարգացման պահանջները, ազգային ուղղութիւնը, մէկ խոռով՝ ընդհանուր բարեկարգութիւնն ու պայծառութիւնը: Նոր Կանոնագիրը ատենց ամէնը զանց կ'ընէ, եւ հաղիւ թէ երկու բառով անցողակի ակնարկ մը կը տեսնուի իւր 19'րդ յօդուածին մէջ: Նոր Կանոնագիրը ոչ Ազգ կը մտածէ եւ ոչ Եկեղեցի, ոչ հոգեւորականը եւ ոչ բարոյականը, այլ լոկ դրամականը, եւ միայն դրամականը, եւ այն ալ ոչ թէ Երուսաղէմը անտեսադիտական եւ խնայողական տեսակէտէն ամուր հիման վրայ կանգնուելու համար, այլ պարզապէս Աթոռն ու Միաբանութիւնը իրեն բնիկներէն օտարացնելու, եւ վարձկաններու ձեռք անցնելու եւ ծախքը չառնելու համար: Այդպէս հիմնական եւ նախնական կերպով, կամ ինչպէս կ'ըսեն՝ ի նախընթաց, նոր Կանոնագիրը բողոքացուած նպատակէն կը հեռու-

նայ, եւ իւր զիտած կամ զիտել տուած կամ զիտել ենթադրուած նպատակին անհամաձայն կը գտնուի:

Կանոնագիրին ամբողջ յօդուածներէն բաւական թիւ մը կրկնուած են 1880'ի եւ 1888'ի Կանոնագիրներու յօդուածներուն, որոնք ոչ նոր զիտել մը արժանիքը կը ներկայեն, եւ ոչ ապահովութեան առաւելութիւն կը բերեն. եւ անոնց վրայ անդրադառնալ աւելորդ է. ուստի անտեսադիտական եւ գերաւորական տեսակէտէն միայն կ'ուզենք նկատի առնուլ նոր Կանոնագիրը, որպէսզի մօտէն շօշափել տանք իւր նպատակին յարմար չըլլալը:

ԺԷ

Նոր Կանոնագիրին կազմած նոր ձեւը հետեւեալն է.

1. — Պատրիարքը, Միաբանութիւնը եւ միաբանները զրկել եւ կապել ամէն տնտեսական ձեռնաստութիւնէ եւ գործունէութիւնէ եւ մասնակցութիւնէ:

2. — Այդ մասին ամէն ձեռնաստութիւն վերապահել Երուսաղեմայ հակապետի յատուկ մարմին ըլլալու սահմանուած եւ հինգ տնտեսական բաղկացած կնիքակալութեան մը, Կեդրոնական Վարչութեան կառն ժողովոյ վերին հսկողութեան ներքեւ: Բայց աւելորդ չըլլայ զիտել ալ, թէ կնիքակալութեան կազմութեան համար յօդուած չկայ. եւ այդ կարգադրութիւնը, որ հիմնական ըլլալու սահմանուած է, ծանօթութեան մէջ նետուած է. մինչ յայտնի է թէ ծանօթութիւններ պաշտօնական արժէք չունին բնաւ: Ըստ այսմ նոր կարգադրութիւնը իւր հիմն խախտուած կ'ըլլայ. զի ըստ ենթադրութեան՝ այս կնիքակալութիւնը պիտի ըլլայ, որ Կոստանդնուպոլսոյ նստելով Երուսաղէմը անտեսապէս պիտի կառավարէ:

3. — Կնիքակալութիւնն եւ կառն ժողովն զատ, Ազգային Երեւոյթանութիւնն ալ ուղղակի պիտի հսկէ Միաբանութեան թէ անտեսական եւ թէ վարչական գործառնութեանց վրայ. եւ առ այս ներկայացուցիչ մը պիտի ունենայ իրմէ ընտրուած եւ Երուսաղէմ նստող, ամէն գործի խառնուող, ամէն

ժողովներու, ընդհանուր ըլլան թէ մասնաւոր, ներկայ եղող եւ վճռական ձայն ունեցող. մինչ էջմիածնի Կայսերական Պրօկուրօրն անգամ նիստերու ներկայ ըլլալու իրաւունք չունի:

4. — Խնամակալութենէ ընտրուած եւ վարչութենէն հաստատուած անտեսական մարմին մը պիտի կազմուի Երուսաղէմի մէջ, իրենց նիւթին յատուկ ձեռնաստիճանով օժտուած հմուտ անձերէ բաղկացած, որով հեռացուած կ'ըլլան միաբանները, քանի որ անոնց ենթադրեալ անհմտութեան վրայ հիմնուած է նոր Կանոնադրին բոլոր կազմածը:

5. — Տնտեսական մարմինին մէջ կը մտնեն. կալուածատէս, մատակարար, համարակալ, գանձապահ, եւ ասոնց արամազրութեան տակ անհրաժեշտ պաշտօնականներ. թիւը անորոշ եւ ըստ կամաց աճման թողուած:

6. — Յիշուած չենք դանկոր որ Խնամակալութեան անդամներ վճարուած ըլլան, բայց ըստ է թէ ներկայացուցիչը, եւ չորս անտեսական վարիչները, եւ անոնց ենթադրեալ պաշտօնականները վանքի երեւոյցներէն մէջ նշանակեալ թուանիւրով վճարուած պաշտօնականներ պիտի ըլլան: Ներկայացուցիչին ենթադրեալ յատուկ պաշտօնային մը թէեւ յիշուած չէ, բայց ամսօրեայ տեղեկագիրներ եւ շարունակ թղթակցութիւններ՝ դոնէ քարտուղարի մը տեղ պիտի բանան, որով Երուսաղէմի անտէրը պիտի բեռնաւորուի առնուազն տասը պաշտօնականներու թուանիւրով, եւ ուղեւորութեան եւ բնակութեան եւ անընդհան ծախքերով:

ԺԸ

Նոր Կանոնադրին անտեսական գործողութիւններուն ալ ընդարձակ բաժին մը նուիրուած է բազմաթիւ յօդուածներով, զորս կ'ուզէինք վերլուծել, այլ կը վախճանք ձանձրոյթ պատճառել. սակայն ինչ ինչ կէտեր ալ բարձրովն լռել անհնար է, զի Կանոնադրին սրճափ գործնական եւ նպատակայարմար ըլլալը այդ մանրամասնութիւններէն պէտք է եզրակացուի: Տնտեսական Մարմինը ամենայն ինչ է վանքին

մէջ. իրեն կը պատկանին կալուածներ, եւ կամուաններ, նուիրատուութիւններ, բոլոր գոյքեր, հարկաւ եկեղեցւոյ սպասներն եւ անօթներն ալ, եւ վանքին բոլոր հարստութիւնը: Ինքն պիտի հոգայ անուղ, զգեստեղէն, վառելիք, լուսավորութիւն, թուղաներ, եւ ամբողջ երեւոյթ եւ զարգացում: Տնտեսական մարմինը ուսումնական նիւ ալ պիտի խառնուի, Պատրիարքն այլեւս զարդ մըն է. վանքի որեւէ ժողովական նիստ օրինաւոր պիտի չըլլայ, եթէ ներկայացուցիչը ներկայ չըլլայ: Եւ որովհետեւ միակ անձնաւորութիւն է, անոր հիւանդութեան կամ բացակայութեան կամ կամայականութեան պարագաներուն՝ պէտք պիտի ըլլայ նիստերը դադարեցնել: Տնտեսական Մարմինը իւր ձեռքը պիտի առնէ վարժարանը, թանգարանը եւ տպարանը, վանքի ինքը պիտի որոշէ ծախքերը: Երեւոյցները նախընթաց երկրորդ վեցամսեային սկիզբը պիտի կազմուի, կրօնական մասն իսկ անտեսական նիւ պիտի յանձնուի. երեւոյցները պիտի երթայ Խնամակալութեան, անկէ իրան ժողովոյ, անկէ Ընդհանուր Ժողովոյ. մինչեւ գեղեցիկներ 15 ամէն բան պիտի աւարտի որ յունուար 1' ին գործադրուի: Շատ մը մասնաւորութիւններ ալ կան գանձմանց եւ վճարմանց ձեւերուն, բացառիկ ծախքերուն եւ երեւոյցները գործադրութեան վրայ. վերջապէս մուտքի եւ ելքի, սովորական եւ արտակարգ գլուխներու ցուցակ մը կը փակէ այդ մանրամասնութիւնները: Քաղաքացւոյց մասին ալ կը հրամայուի ճրի բնակութիւնները եւ ծախքերը հետզհետէ սեղմել մինչեւ ջնջուին:

Միայն ազգային սեփականութեանց եւ իրաւանց մասին խօսք չկայ, եւ որովհետեւ ամէն միջոցներ անտեսական մարմինին կը փոխանցուին, եւ Աթոռ ու Միաբանութիւն ամէն ձեռնհասութենէ կապուած, իբրեւ զարդ կամ իբրեւ օտար կը մնան, հետեւանքը պիտի ըլլայ որ ազգային ամէնէն կենսական շահեր պիտի յանձնուին այնպիսի անձերու, որոնք ոչ գործը գիտեն, ոչ տեղեկութիւն ունին, ոչ ձեռնհասութիւն կը վայելն, եւ ոչ խնդիրն բնութիւնը կը ճանչնան: Ահա ա՛յս է ազգային շահերն ու պատիւը, Հայ

Եկեղեցին եւ Սուրբ Երուսաղէմը պաշտօնաւոր համար մտածուած մեծ ծրագիրը:

ԺԹ

Կանոնադրը վերլուծելէն ետքը, անոնց մասին ինչինչ դիտողութիւններ ընել ուղեւոր, նախ պէտք է հետեւցնենք թէ, Կանոնադրը ծրագրողներ եւ հասկնալ հաստատողներ այնպէս կարծած պիտի ըլլան, թէ Երուսաղէմի մէջ ոչ տոմար կայ եւ ոչ պաշտօնային, եւ թէ հաշուակալութեան ամենատարրական կէտերն ալ անձանթ մնացած են Ս. Աթոռին մէջ: Մէկ խօսքով ծրագիր չինողներ անգիտակ հղած կամ անգիտակ ձեւացած են, կամ այնպէս պէտք է համարուին: Սակայն իրենց եւ հանրութեան ապահովութեան համար կը յայտարարենք, թէ Երուսաղէմ անտեսական ամէն պաշտօնականներն ալ ունի, կալուածատէս, չինուածատէս, վարձընկալ, մատակարար, հանգերձապետ, հաշուակալ, գանձապահ, եւ երեւմտից տեսուչ, եւ մասնաւոր տեսուչներ վանքի մէջ՝ վարժարանի, տպարանի, մոմատան եւ մառանի, եւ վանքէ դուրս՝ Բեթղեհէմ, Յոզաթ, Ռամլէ, Լաւոդիէ, Վերիտոն, Դամասկոս եւ Կոստանդնուպոլիս, որ է Պատրիարքական Փոխանորդը: Կան եւս գործակալներ եւ հոգաբարձութիւններ ուր ուրեք որ սաղիմապատկան կալուածներ կը գտնուին:

Ասոնց ամէնքը ամէն ամսու վերջ հաշիւներն կը ներկայեն առանձինն տետրով, որ Հաշուակալութեան Դիւանին մէջ օրհաշիւի եւ մայր տոմարի կ'անցնին. եւ 1880' էն առջին կրկնատուամար սճով մայր հաշիւներ կը գտնուին Դիւանին մէջ, խնամով պահուած եւ պէտք եղած տեղեկութիւնները պարունակող: Հետեւաբար բոլորովին անհարկի եւ աւելորդ աշխատանքներ են ասոնց ամէնը նորէն հաստատուելու մարմնով մէջտեղ ելլալը, եւ բաց դուռերը բռնադրօսելու նման աւելորդ ճիգերը: Տնտեսական գործողութիւնները կը կատարուին ընդհանրապէս պահանջուած ձեւերով, մէկը կը հաշուէ, երկրորդը կը քննէ, երրորդը կը հրամայէ, չորրորդը կը

վճարէ: Ասոնց ամէնուն վրայ կայ Պատրիարք մը, որ իւր դիրքովը եւ փորձառութեամբ եւ ձեռնհասութեամբ եւ եկեղեցական ազդեցութեամբ՝ չստ աւելի կրնայ հրահել եւ ներգործել, քան Կոստանդնուպոլիսէն զրկուած աշխարհական ներկայացուցիչը: Պատրիարքի անձին ազդելիք վստահութեան համար ալ կ'ուզենք յիշել տալ, որ Պատրիարքն ալ ուղղակի նոյն այն Ազգային Ժողովէն ընտրուած է, որ ներկայացուցիչին ընտրողը պիտի ըլլայ: Հետեւաբար նոր Կանոնադրին ծրագրած զգուշաւորութեան ձեւերը նորութիւններ չեն ներկայեր, եւ նորութիւններ ալ պիտի չարտադրեն:

Ի

Նոր Կանոնադրին միակ նորութիւնը պաշտօնները եւ պաշտօնավորութիւնները միաբաններուն ձեռքէն առնելով աշխարհականներու ձեռք յանձնելն է: Բայց ինչ վրաստանութիւն կրնայ ըլլալ օտարներու ուղղամտութեան վրայ, երբ կ'ուզուի միաբաններուն ընթացքը իբր անուղիղ նշաւակել: Ինչ վստահութիւն կրնան ներշնչել աշխարհականները, երբ եկեղեցականները կը դատափետուին: Կոստանդնուպոլսոյ պատրիարքութեան առջեւ շարունակ կ'ելլեն, եւ հանրային կարծիքին առջեւ կը վխտան՝ աշխարհական պաշտօնականներու եւ խորհուրդներու եւ հոգաբարձութիւններու վրայ յայտնուած կոտորածները, կրկնուած մեղադրանքները եւ հաստատուած գեղծումները: Չմոռնանք գանազան բնկերութեանց վրայ պատմուած արարքները: Արդ ո՞ր հոգին, ո՞ր զգացումը, ո՞ր սկզբունքը կրնայ առաւելութիւն տալ աշխարհականին՝ եկեղեցականէն աւելի, կամ օտարին՝ միաբանէն աւելի: Մարդկային խմտատութենէ դատ, աւետարանական խմտատութիւնն ալ կը վկայէ, թէ վարձկան պաշտօնեայն բնական բերմամբ դեղձումի միտեալ է, եւ հաւատարմութենէ դուրկ է բնիկին համեմատութեամբ: Մեր պարագային մէջ ալ, որչափ ալ միաբանները հոգեով պաղած, եռանդէ մարած, եւ վանքէն ձանձրացած ենթադրուին, վերջապէս ունակական եւ դատարան

րակական կապ մը ունին Աթոռին եւ Վանքին հետ. անոր շուրջը համակրութիւն մը տաժած են սկիզբէն, կեանքերնին անոր հետ միացուցած են, ակնկալութիւննին անկէ կը սպասեն, սպաւաւնին անոր վրայ կը հիմնեն, եւ հետք չէ որ համակրութիւն մը չզգան Աթոռին եւ Վանքին վրայ, եւ անոր օգուտը չմասնեն, եւ փութալանութիւն մը եւ հոգածութիւն մը չզննեն: Նոյնիսկ երբ իրենց անձնական օգուտը կը հոգան, Վանքի վարդապետը, բարի համբաւը, յաջող վիճակը, Աթոռի պայծառութիւնը, միեւնոյն ժամանակ միաբաններու համար ալ անհատապէս նպատաւոր կէտեր են: Իսկ աշխարհականը որ ոչ կոչումի եւ ոչ սպաւաւնի զգացումով պիտի գործէ, այլ ուրիշ գործ չգտնալուն համար յանձնառու պիտի ըլլայ ընտանեկան չըջանալի թողուլ, կամ թէ այն ալ ետեւը կապելով Երուսաղէմ գալ, ուրիշ նպատակ պիտի չունենայ, բայց եթէ քանի մը տարի մնալով պաշտօնէն օգտուիլ, մինչեւ որ լաւագոյն գործ մը գտնայ, կամ օգտուածէն բաւականապէս տեղը դառնայ: Երուսաղէմ, Սուրբ Տեղիք, Եկեղեցի, Ազգ, Աթոռ, Միաբանութիւն, այնպիսոյն համար աննշանակ կէտեր են՝ անձնական շահին բաղդատութեամբ: Հետեւաբար ոչ մի փաստ եւ ոչ մի վստահութիւն չներշնչեր նոր Կանոնադրի նոր ծրագիրը:

ԻԱ.

Կարեւոր է եւս փնտռել թէ ի՞նչպիսի անձեր պիտի կարենան կոչուիլ այդ տաժն եւ թերեւս աւելի պաշտօններու: Յայտնի է թէ գործը յաջող, գիրքը լաւ, կարողութիւնը շատ, յաջողութիւնը մեծ՝ անձեր յանձն պիտի չառնեն իրենց տեղը թողուլ, եւ Երուսաղէմի Վանքին մէջ, չըսեմք աննշանակ, գոնէ սովորական կարգէ պաշտօններ ստանձնել. ոչ միայն պաշտօնին ընտելութիւնը հրապարակ մը չներկայեր, այլ տեղն ու կենցաղն ու միջնորդան ալ գրգռել չեն գործուցաներ: Հետեւաբար այնպիսի միջակութիւններ պիտի յառաջ անցնին, որ ոչ մէկ հանգամանքով, ոչ զգացումով եւ ոչ կարողութիւնով, չեն գերազանցեր գտնուած միաբանները:

Հոգեւորական զգացումն եւ հոգեւորական ունակութիւնն իսկ պիտի պակասն ափսոսանքներուն, եթէ հետեւինք այն անուաններուն, որ յիշուեցան երբ ընտրելիներու խօսքեր կը դառնային, որոնք կրօնական սկզբունքէ եւ զգացումէ իսկ զուրկ էին, երբ կրօնական Հաստատութեան մը պայծառութեան կը սահմանուէին:

Արդէն առաջին քայլն ալ բաւական է իրր նմոյշ ծառայել: Ընդհանուր ժողովը ներկայացուցիչ մը ընտրելու համար երկար ատեն ասդին անդին զլուխ դարձելէ ետք, լոկ կէս քուէի առաւելութեամբ ձեռքը դրաւ տեսական Բանասէրի մը վրայ, մինչ անոր պաշտօնը պիտի ըլլար կրօնական եւ վարչական, մատակարարական եւ հաշուական բաղձակողմանի ասպարէզը, յուսալով թերեւս որ բանաստեղծական թուիչներ կարենան անշնչացեալ կարծուած մարմինի մը հրաշալի յարութիւն պարզեւել: Բայց անոր իսկ աչքին հրապոյր չընծայեց լաւ ամառութեան, չուզեց իսկ գործին ուսումնասիրութեան ձեռնարկել, եւ նախընտրեց չուսով հեռանալ. այնչափ տալանորհ երեւցաւ իրեն տրուած պաշտօնը: Եթէ ներկայացուցիչին գործը այսպէս, ի՞նչ պիտի կարենանք ըսել միւս պաշտօնեաներու բնորութեան համար, բայց եթէ ունենալ պաշտօն չգտած, անգործ մնացած, փորձի մէջ ձախողած, անպէտ ունեւորութեամբ մը, որոնք յանձնառու պիտի ըլլան, գոնէ ժամանակ մը, Երուսաղէմի տարաշխարհիկ պաշտօնավարութիւնները կատարել: Ահա ասոնք են որոնց նոր Կանոնադիրը կ'ուզէ յանձնել, ոչ միայն հաշուակալութեան կամ մատակարարութեան պաշտօններ, այլ Վանքին վարդապետն, Աթոռի պայծառութեան, գանձուց պահպանութեան բարձր եւ փափուկ գործերը: Անգամ մըն ալ կը կրկնենք, թէ ծրագրուած կանոնները երբեք նպատակին յարմար չեն:

ԻԲ.

Օգտակար կը սեպենք եւս զինքն թէ այդ անպտուղ ձեռնարկը քանի՞ պիտի նստի

Երուսաղէմի վրայ: Ներկայացուցիչին համար 50 օսմանեան ոսկի ամսաթոշակ խօսուելէ սկսաւ, եւ վերջապէս Վարչութիւնը 30 օսմանեան ոսկիի գոհացուց ընտրեալը: Այդ համեմատութեամբ գոնէ 20'ական ոսկի պիտի յատկացուի միւս չորսերուն, որք են կալուածապետ, հաշուակալ, մատակարար եւ գանձապահ, եւ գոնէ 10'ական ոսկի անոնց օգնականներուն, եւ ահա ամսական 160 ոսկուց ծախք մը Կանոնադիրին գործութեամբ, որ կը գումարուի տարեկան 1920 ոսկի օսմանեան: Աւելցնելով ուղեւորութեան, բնակութեան եւ անդեան եւ ուրիշ պարագաներու համար առ նուազն 280 ոսկի, ահա ունեցանք տարեկան 2200 լիրա օսմանեան գումարի աւելորդ ծախք մը վանական սընտուկին վրայ ծանրաբեռնուած, երբ նոր Կանոնադիրին նպատակն էր խնայողութիւն եւ չափաւորութիւն: Թերեւս յուսացուէր այդչափ ծախքով մեծագոյն զեղծումներուն առջեւն ալ տանել: Ես ձեռնարկած եմ, եւ մասամբ կեղերոնն ալ հաղորդած եմ, Երուսաղէմի երեւմտական կացութեան վրայ ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը, որպէսզի անցելոյն հետազոտութեամբ միտքերը լուսաւորուին եւ տալագոյն ծրագրուի: Ես համոզում գոյացուցի, եւ տեղեկագիրը կարգադրեալն ալ համոզում պիտի գոյացնեն, թէ Վանքին կամ Միաբանութեան վրայ սովորաբար մեղադրուած զեղծումները, ամէնէն սաստիկ ենթադրութեան մէջ, Կանոնադիրով բարդուելիք ծախքին մէկ տասներորդին չեն հասնիր:

Արդ բոլորովին յետամիտ դրութիւն մը եղած պիտի ըլլար, մէկը շահելու համար տալը կորսնցնել. բայց այդ մէկը շահելու ենթադրութիւնն ալ կեղակարծ է. զի խօսուած զեղծումները պիտի չընջուին, եւ միաբաններու մէկ զեղծումին տեղ վարձկան օտարներ՝ երկուք եւ երեք եւ աւելին ալ ընկու հաւանականութիւնը կ'ընծայեն: Թո՛ղ վկայեն աշխարհական պաշտօնէից զեղծումներու մասին՝ ազդուին չըջանալի մէջ խուսածները եւ գրուածները: Այժմ միաբան պաշտօնեաներ տարեկան 10 կամ 15 ոսկուց տարեթոշակով նոյն պաշտօնները կը վարեն. միանգամայն հոգեւորական ծառայութիւն

ները կը կատարեն, Վանքն ու եկեղեցիները չէն կը պահեն, ուխտաւորները կը մխրթարեն: Կանոնադիրը կ'երեւակայէ միաբաններն ալ առատապէս գոհացնել. բայց երբ ասոնք տեսնեն աշխարհականներուն լիաթոշակ վարձատրուելը, իրենք ալ անշուշտ իրենց համար աւելի վարձքեր պիտի պահանջեն, եւ խնամակալութիւն եւ վարչութիւն պիտի ստիպուին օրինաւոր ճանչնալ անոնց պահանջները, եւ նոր բեռեր բարդել Վանքին վրայ: Ահա՛ թէ ուր կը ասնի նոր Կանոնադիրին անգործական եւ անխորհուրդ գրութիւնը: Ուրիշ բան՝ եթէ նոր Կանոնադիրը նոր ոսկեհանք մը կամ ոսկուց նոր գանձատուն մը պիտի դնէ իւր պաշտօնեաներուն տրամադրութեան ներքեւ:

Փակագիծով մը աւելցնենք թէ Ղեւոնդ վարդապետի վերադրուած մեծ զեղծումները հետեւանք են ընդարձակագոյն չըջանալի մէջ կատարուած վաճառմանց եւ գնմանց եւ շինութեանց, որ տեղի պիտի չունենային եթէ կեղերոնը ժամանակին գանց ըրած չըլլար երեւմտացոյց հաստատել եւ լրացեալ հաշուեցոյց վաւերացնել:

ԻԳ.

Մեր գիտողութիւնները դեռ կրնայինք ընդարձակել, բայց կ'ուզենք ամփոփել: Ընդհանուր կերպով ամէն մատակարարութեանց մէջ երկու բաժիններ կ'որոշուին. գործողութիւն եւ հսկողութիւն. պաշտօնէութեան մի մասը կը գործէ, եւ միւսը կը քննէ եւ կը հսկէ: Սահմանադրութիւն եւ հին Կանոնադիր այս հիմնական գրութեան վրայ կը քայլեն. Երուսաղէմ կը գործէր, Կոստանդնուպոլիս կը հրահէր: Երբոր այդ ներդաշնակ կացութիւնը կը խանգարուի, եւ այն որ պիտի հսկէր՝ գործող կը դառնայ, ո՛վ պիտի հսկէ գործող Կոստանդնուպոլիսին վրայ: Պէտք էր որ նոր Կանոնադիրը նոր կեղերոն մըն ալ ստեղծէր, նոր գործողին վրայ հսկելու. զի ցորչափ Կոստանդնուպոլիս է, որ իւր խնամակալութեամբ եւ իւր անուանած պաշտօնեաներով կը գործէ, Կոստանդնուպոլիս ինքն մասնակից եւ գործակից եւ հաւասարապէս պատասխանատու կը նկատուի եղած մատակարարութեան. հսկող

լինելը կը վերջանայ, եւ գործող կը դառնայ:

Այս դիտողութեան վրայ ուրիշ մըն ալ աւելցնենք: Երոստողէմի անտեսական գործերը սերտ առնչութիւն ունին հոգեւորական պարագաներու հետ: Հասցիներու մի մասը ուխտաւորական արդիւնքներ են, եւ ուխտաւորը իւր նուէրը յանձնած ստեն, օրհնութիւն եւ ազօթք եւ հոգեւորական միութարութիւն կ'աւանդէ: Եթէ ամէն գանձումներ աշխարհական պաշտօնութեան պիտի անցնին, արդեօք հոգեւոր միութարութիւններն ալ անոնք պիտի բաշխեն:

Դիտողութիւն մի եւս: Երոստողէմի արդիւնքներուն պտղաբերութիւնները ցրուած են. եկեղեցիներ, սրբավայրեր, տեսութիւններ բաւական թիւ մը կը կազմեն, եւ իւրաքանչիւրը արդիւնքներու գանձումին մէջ դեր ունի: Արդեօք ասոնց իւրաքանչիւրին մէջ ալ մէկ աշխարհական պաշտօնայ պիտի գրուի: Այդ առթիւն ասան պաշտօնականութիւնը անբաւական է, եւ մինչեւ քսան եւ աւելի բարձրացնելու է վճարեալ աշխարհականութիւնը, որ է ըսել եւսքանգեւս ծանրաբեռնել այն անուէրը, որուն խնայողութեան համար կը կազմուի այդ նոր Կանոնագիրը: Իսկ եթէ նոր Կանոնագիրի նոր պաշտօնականները երոստողէմի Դիւանին մէջ նստելով տոմար եւ արձանագրութիւն կազմելու սահմանուած են, ուրեմն գործնականապէս անմասն պիտի մնան մատակարարական գործերէ: Պէտք է գիտնալ թէ այսօր ալ Աթոռին մէջ տոմարական եւ գրադարական գործերը աշխարհական պաշտօնականներու յանձնուած են, եւ երոստողէմի հաշուակալութեան եւ քարտուղարութեան համար աշխարհական պաշտօնականներ կը գործածէ Աթոռը իւր ձեռքին տակ, բայց ոչ իր գլխուն վրայ:

ԻԴ

Նոր Կանոնագիրին արամադրութեանց նպատակին անհամապատասխան ըլլալուն մասին դիտողութիւնները, մինչեւ հիմայ պահեցինք արտաքին շրջանակին մէջ. բայց այն ներքին մաս մըն ալ ունի, զոր պէտք է մոռացութեան տալ: Նոր Կանոնագիրը ծրագրողներ Երոստողէմի Պատրիարքութիւն լոյս

տաննին, իրրեւ տիպար իրենց աչքին առջեւ ունեցած են Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութիւնը, որ պարզապէս պաշտօնատուն մըն է, ուր առտուն պաշտօնականներ կը մըտնեն եւ երեկոյին կը մեկնին. ոչ կենսակցութիւն ունին եւ ոչ միաբանութիւն, եւ իւրաքանչիւրը՝ եկեղեցական ըլլայ թէ աշխարհական, ինքնիրեն անկախ կեանք կը վարէ: Ծրագրողներ չեն մտածած եւս թէ Երոստողէմի Պատրիարքութիւնը վաճառք եւ վաճառքի կեանք ունի, եւ միաբան եւ միաբանութիւն կը պարունակէ: Այդ վերջին կացութեան գաղափարը չկրնար քաղուիլ պաշտօնատունէ մը, այլ մերձաւորապէս ընտանեկան տունէ մը: Տուներու մէջ իշխանութիւնը հայտնի է եւ ոչ պաշտօնական, յարաբերութիւնները բնական են եւ ոչ ձեւակերպական, կանոնները զգացումէ կուգան, եւ ոչ արհեստական ծրագիրէ: Հօր եւ զաւկի, եղբոր եւ եղբոր յարաբերութիւններն են, որ վաճառքի մը մէջ կը տիրեն: Բարոյական կապ մը, բարոյական կեանք մը, բարոյական պահանջ մը, բարոյական նպատակ մը իրարու կը միացնէ վաճառքի միաբանութիւնը: Այդ կացութիւնը պահելու համար ալ պէտք է որ գործողներ համախառն ըլլան, վարիչներ միաստոր ըլլան, աշխատողներ միատեսակ ըլլան, ներքնապէս եւ արտաքնապէս միաբան ըլլան. մէկ խօսքով, պէտք է զուտ եկեղեցական հաստատութիւն մը իրօք եկեղեցական ըլլայ, եւ իր ընտելութիւնը չկորսնցնէ, որ գոյութիւնը չվտանգուի:

Այս սկզբունքը հետեւեալ եւ հաստատուն է ամէն եկեղեցիներու եւ հաստատութիւններու մէջ, ընդունուած է ամէն դարերու եւ երկիրներու մէջ, պահուած է ամէն ազգութիւններէ եւ գաւառներէ: Աշխարհականներով վաճառքութիւն կազմելու, աշխարհականներով վաճառք կառավարելու ծրագիրը, զիս աշխարհի մէջ նախընթաց մը չունի: Մեզի էր պահուած արդեօք այդ երեւակոյական դրութիւնը գործնականին մէջ փորձելու իմաստութիւնը: Եղան պիտութիւններ ուրեմն վաճառքի միաբանութեանց դրութիւնը չտիրեցին, բայց ուղղակի վաճառքութիւնը չնշեցին, եւ ոչ թէ վաճառքը վաճառքի պահելով աշխարհականներու յանձնեցին:

ԻԵ

Չգիտցող չկայ որ Երոստողէմի Սուրբ Տեղեաց մէջ՝ երեք ազգութիւններ ճանչցուած են իրր իրաւունքի եւ իրաւասութեան տէր, եւ հաւասարապէս արտօնեալ եւ ծանուցեալ կացութիւն կը վայելն: Երեք ազգութիւններն ալ անձնաւորուած են իրենց Պատրիարքներով, որք բարձր եւ պատկառելի եւ լիազօր դիրք կը վայելն, եւ այսպէս ճանչցուած են իրարու յարաբերութեանց մէջ եւ Կառավարութեան եւ հանրութեան առջեւ: Անոնց ձեռքովն է որ գործեր կը կատարուին, անոնց յայտարարութեամբ է որ խնդիրներ կը լուծուին, անոնց ստորագրութեամբ է որ ամենայն ինչ կը վաւերանայ, անոնց անուհով է որ ստացութիւններ կը պաշտպանուին եւ կը շահագործուին: Այս դիրքին հետեւանքն է որ երեք Պատրիարքներ փոխադարձաբար կը մեծարուին, եւ հանրութեան առջեւ հեղինակութիւն կը կազմեն. եթէ այդ դիրքը խախտի, ոչ միայն հաւասարութիւնը կը վերջանայ, այլ եւ իրաւունքներ կը վերտանգուին: Ինչպէս կարենայ այնուհետեւ Հայ Պատրիարքը գիմադրել այն մրցումներուն, որ միւս Պատրիարքներէ կը զրգուին: Նոր Կանոնագիրը ծրագրողներ, եւ ոչ իսկ միաբաններն անցուցած են այդ պարագաները, ազատէնչ պիտի խղճահարէին այնչափ ստորնացնել Երոստողէմի Պատրիարքը, որ նշխարկուած ըլլայ օտար աշխարհականի մը քմահաճոյքին կամ անհատական կամքին, որ իրեն դէմ բողոքներ կարենան ըլլալ նոյն աշխարհականին, որն որ իրաւունք ունենայ արգելիլ միջոցներ ձեռք առնել իրեն դէմ: Պատրիարք մը որուն ոչ մի գործը ոչ չուենայ՝ եթէ այդ աշխարհականը չուզէ համակերպիլ, որ վերջապէս իւր Միաբանութեան մէջ անգամ մը ընդունելու իրաւունք չունենայ, եւ մինչեւ իսկ ձեռնադրութիւն մը ընելու իրաւասութեան կապուած ըլլայ:

Ոչ մի գաւառական առաջնորդ այդչափ ստորնութեանց ենթարկուած է Կեղերնին կողմէ, եւ ինչ որ Երոստողէմի Առաքելական Աթոռին Գահակալին կը զլացուի, զլա-

ցուած չէ Լիմի կամ Կառուցի, Գլակայ կամ Կեսարիայ վանահայրերուն, որոնք միաբան կ'ընդունին, ձեռնադրութիւն կը կատարեն, վանքերնին կը կառավարեն եւ ինչքերնին կը մատակարարեն: Ի՞նչ պիտի ըսեն միւս Պատրիարքներ, ի՞նչ պիտի մտածեն ուրիշ վանքեր, ի՞նչ պիտի կարծեն պետական շրջանակներ, եթէ այդչափ ստորնացած գիման Երոստողէմի Հայոց Պատրիարքը: Այլեւս յայտնի է թէ նոր Կանոնագիրը՝ միայն եկեղեցական եւ սահմանադրական պահանջից դէմ չմեղանչեր, այլ ուղղակի Հայութեան պատիւին եւ Հայութեան օգուտին դէմ կը մեղանչէ:

ԻԶ

Կրնանք ուրեմն ամենայն իրաւամբ եզրակացնել, թէ նոր Կանոնագիրը իւր նորադիւտ դրութեամբ եւ նորակերտ ծրագիրով, ոչ միայն համաձայն չէ ընկալեալ եւ տիրող օրինական պահանջներուն, ոչ միայն համապատասխան չէ այն անտեսական նպատակին, որուն կը կարծէ հետեւիլ, այլեւ բարոյապէս կը կործանէ Երոստողէմի Աթոռը, կը քանդէ Սուրբ Յակոբեանց Միաբանութիւնը, կը վտանգէ Սուրբ Տեղեաց իրաւունքները, կ'եղծանէ ազգային եկեղեցական դիրքը քրիստոնէութեան մէջ, կը ջնջէ միջազգային շրջանակին մէջ Հայուն պարծանք եղող կացութիւնը: Պատմութիւնը առջեւնիս է. նա կը վկայէ թէ Երոստողէմ ապրեր է Հայուն համար, Երոստողէմի Միաբանութիւնը արդիւնքներ ունեցեր է անյիշատակ ժամանակներէ հետէ, կրեր է նեղութիւն եւ անձկութիւն, վիշտ եւ ցաւ, տաղնապ եւ տառապանք, հալածանք եւ մինչեւ իսկ կեանքի վտանգ. բայց հաւատարիմ մնացեր է իւր դիրքին մէջ, պաշտպաներ է Հայոց իրաւունքը, պահպաներ է Հայոց ստացութիւնները, բարձրացուցեր է Հայոց պատիւը: Այսչափ դարերու ժառանգութիւնը, որ ազգային աւանդութեամբ մինչեւ Տրդատ եւ Լուսաւորիչ կը բարձրանայ, զոր արտաքինը չեն կրցեր խլել, զոր ներքինը ամենայն գոհալիութեամբ մեզի հասուցեր են,

սպառնալու էր կը կորսուէր եթէ երբեք իրա-
կանութեան մասնէ այն ծրագիրը, որ Կոս-
տանդնուպոլսոյ մէջ երեւակայուեցաւ, մոռ-
նալով աւանդութիւնն ու պատմութիւնը,
օրինականութիւնն ու իրականութիւնը: Չէ՛,
պէտք չէ որ քսաներորդ դարը ոտնակոխ ընէ
բոլոր դարերու հնաշխարհիկ արդիւնքը, պէտք
չէ որ անարդէ քսան դարերու նուիրական
սկզբունքը, պէտք չէ որ իւր վրայ հրաւիրէ
իւր եկեղեցին ու իւր Ազգը, իւր սկզբունքն
ու իւր նախնիքը ուրացած ըլլալու մեծ նա-
խախնքը:

Այս եղած էր իմ համոզումը. նոյն եղաւ
ակնաստես ըլլալէս ետքը համոզմանս հաւ-
տատութիւնը:

Ի՛

Չըլլայ թէ կարծուի որ Երուսաղէմի եւ
Կոստանդնուպոլսոյ յարաբերութիւնները խը-
ղել ուզենք, կամ թէ Կոստանդնուպոլսոյ
կողմէ Երուսաղէմի վրայ կատարուելիք վեր-
հակողութիւնը հերքենք: Ես ալ գործի գլուխ
գտնուած եմ, ես ալ միջամտած եմ Երուսա-
ղէմի գործերուն զննութեան, եւ գործունեայ
գեր ալ վարած եմ վերջին խնդիրն մէջ:
Այլ չեմ ուզած, չեմ փորձած, չեմ յաւա-
կնած Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութեան
պատկանող հսկողի գերը գործողի գերին հետ
չփոխել. հետեւաբար չեմ ալ անարգած Միա-
բանութիւնը, չեմ անպատուած Պատրիարքը,
օրինական եւ սահմանադրական եւ կանոնա-
կան գիծերը չեմ ուզած բռնաբարել: Նախնի
ժամանակներու մէջ երբ սահմանադրութիւն
եւ վաւերացեալ կարգադրութիւններ կը
պահպէին, Երուսաղէմի մասին զանազան
կերպեր գործածուած էին: Սահմանադրու-
թիւնը Երուսաղէմով ալ զբաղեցաւ, բայց
միայն զգուշաւոր միջոցներ արամադրեց:
Մենք մանրամասնօրէն վերլուծեցինք Սահ-
մանադրութեան տառն ու հոգին, տեսնաք
1880'ի եւ 1888'ի Կանոնագիրները, որոնց
մէջ կարեւորը նախատեսուած է, եւ ցուցու-
ցինք թէ եղած կարգադրութիւններ ամէն

պարագաներու բաւական են. այնպէս որ ոչ
մի պարագայ նորութիւններ չպահանջեր,
բաւական է անոնց արամադրութիւնները
լիապէս գործադրել: Եթէ երբեք անտեղի
հետեւանք մը ծագած է, պատասխանատու-
թիւնը Կեդրոնին վրայ է, որ ժամանակին
պարտաւարաւոր զործադրութիւնը զանց
ըրած է, եւ իբր իրեն արդարացում՝ կար-
գապրութեանց անբաւականութիւնը կ'ուզէ
պատճառել: Մենք կը պնդենք որ ճշգու-
թեամբ պահուին ցարդ տիրող կանոնները.
այն հաստատուն համոզմամբ թէ անոնք
բաւական են ամէն վտանգի առջեւ առնել,
եւ պէտք չկայ նոր գրութիւններ ծրագրե-
լու: Արդ Սահմանադրութենէն եւ հին Կա-
նոնագիրէն Կոստանդնուպոլսոյ Կեդրոնին
համար կը քաղուին հետեւեալ ձեռնհասու-
թիւնները.

1. — Կոստանդնուպոլսոյ կ'ընտրէ Երու-
սաղէմի Պատրիարքը.
 2. — Կոստանդնուպոլսոյ կը գտնէ Երու-
սաղէմի Պատրիարքին գործերը.
 3. — Կոստանդնուպոլսոյ կը հաստատէ
Երուսաղէմի եկեմատացոյցը.
 4. — Կոստանդնուպոլսոյ կը վաւերացնէ
լրացեալ հաշուեցոյցը.
 5. — Կոստանդնուպոլսոյ կը միջամտէ բա-
ցառիկ դէպքեր կարգադրելու առժամայ
կերպով:
- Այլ Կոստանդնուպոլսոյ չկրնար Երու-
սաղէմի օրինական գիրքը փոխել եւ իրաւ-
ունքները չնջել:

ԻԲ

Պատրիարքի ընտրութեանը Կոստանդ-
նուպոլսոյ Ընդհանուր Ժողովին վերապա-
հուած ըլլալը, եօթանուն փակեալ ցանկի
մը սահմանին մէջ, Պատրիարքը Կեդրոնին
ներկայացուցիչ կ'ընէ, քան թէ Միաբանու-
թեան ընտրեալը, եւ կ'իրականացնէ Երուսա-
ղէմի մէջ Կեդրոնին աչքն ու ձայնն ունե-
նալու գաղափարը: Պատրիարքին անձն իսկ,
իւր եկեղեցականութեամբը, բարձր աստի-
ճանովը, փորձառութեամբը, գործունէու-

թեամբը, եւ ազդեցութեամբը շատ աւելի
արդիւնաւոր կերպով կը կատարէ վերին
հսկողութիւնը, կ'առաջնորդէ ժողովաց ուղ-
ղութեանը, կը վարէ գործերու եւ զսպելու
գերերը, քան որեւէ աշխարհիկ անձ մը,
ըլլայ պարզ բանասէր անձ մը, ըլլայ հա-
մեստ պաշտօնեայ մը, որ գծուարաւ պի-
տի ազդէ պատրիարքէ, եպիսկոպոսներէ եւ
բազմաթիւ վարդապետներէ կազմուած մար-
մինի մը վրայ:

Բայց միթէ նոյն ինքն Պատրիարքի
բարձրատիճան անձնաւորութիւնն ալ են-
թարկուած չէ՞ ի հարկին Կոստանդնուպոլսոյ
գաղափարին. եւ ասկէ աւելի ի՞նչ զօրաւոր
միջոց պէտք կ'ըլլայ, եթէ երբեք Պատ-
րիարքը աղիկամի ու ապօրէն, եւ Սահմա-
նադրութեան ու կանոնի հակառակ գործերու
մէջ գտնուի: Երեւոյթականութիւնը ի՞նչ աւելի
ազդու միջոց ունի, եթէ երբեք իւր ներ-
կայացուցիչը գտնուի այն գիրքին մէջ, ու
բուն մէջ Պատրիարքը կ'ենթադրուի: Աշ-
խարհականի մը դէմ եւ ոչ իսկ գաւառու եւ
գաղապարտու եւ պատժելու միջոցները
կը մնան իւր ձեռքը, որոնք դիւրաւ կը
գործադրուին եկեղեցականի մը վրայ: Փոր-
ձով ալ տեսնուած է, որ Պատրիարքի դէմ
ձայն բարձրացնողներ եւ օրինական ձեւեր
գործածողներ, եւ ոչ իսկ փորձեցին բերան
բանայ աշխարհական ժողովականներու վրայ:
Ուրեմն հսկողութեան եւ զգուշաւորութեան
եւ գործունի միջոցները առաւելօքն տարա-
հովուած էին եւ են տիրող կանոններուն մէջ:

ԻԹ

Երեւոյթականութեան ժողովին իրաւունք
տրուած է նախահաշիւի եկեմատացոյցերը
հաստատել, եւ լրման հաշուեցոյցերը վաւերա-
ցնել. բայց 1893 տարին իսկ Կեդրոնը այդ
իրաւունքը գործածած չէ: Թերեւս 1893
տարին մինչեւ 1908 տարին Ընդհանուր Ժո-
ղովին խափանուիլը, կերպով մը արդարա-
ցնէ այդ հնգհատասնամեայ միջոցին յետա-
ձգումը. բայց ի՞նչ ըսենք 1908'է տալին
պաշտօնավարող Ազգային Ժողովին, որ ոչ
եկեմատացոյցով զբաղեցաւ, եւ ոչ հաշուե-

ցոյցեր քննեց, այլ տարապարտ խնդիրնե-
րով ժամանակ անցուց, եւ ժամովաճառու-
թեամբ Երուսաղէմը շարունակ յոռեգոյն
կացութեան մասնեց: Այս նախընթացը
գիտնալով, մարդ մը շատ միամիտ ըլլալու է
նոր Կանոնագիրին կարգադրութեանց վտա-
հելու, որ հսկողի գերին մէջ թերացող Ե-
րեւոյթականութեան վրայ՝ գործողի գերն ալ
կ'ուզէ աւելցնել, եւ անոր մէջ գտնել երու-
սաղէմի բարեկարգութեան արմատը:

Եթէ Կոստանդնուպոլսոյ Ընդհանուր
Ժողովը գործօն գեր ունենալու կամք եւ
կար ունենար, նախեւառաջ իւր Պատ-
րիարքարանին եկեմատացոյցը կը հաստատէր.
մինչդեռ 1908'է տալին վեց տարիներ ան-
ցան, եւ տարիները լրանալէն ետքը միայն
նախահաշիւներու խօսքն անցաւ իբրեւ ա-
տենք անցած գործ: Կոստանդնուպոլսոյ Ընդ-
հանուր Ժողովին այդ գործը, կամ անդոր-
ծութիւնը, աշխարհաբարոյ է այդեւս. եւ
զուր ակնկալանք եւ անտի խաբկանք է
անկէ սպասել գործերու ընթացքը: Մենք
կ'ուզենք որ հսկողութեան իրաւունքները
Ընդհանուր Ժողովը գործածէ, բայց այն ալ
չենք յուսար. եւ կրնանք համարձակ հե-
տեցնել, թէ մեծ մասամբ Կեդրոնին իրեն
ինկածը չընելէն առաջ եկած է Երուսաղէմի
վրայ տիրող անտեսական տաղնապը: Տա-
կաւին Սաղիմական եւ ոչ մի տարեկան հա-
շիւ Ընդհանուր Ժողովէն քննուած չէ, եւ
ոչ իսկ նայուած է, մինչ նոր Կանոնագիրը
Ընդհանուր Ժողովէն շատ բան կը սպասէ:

Լ

Մենք կ'ուզենք, կը պնդենք, եւ կը
պահանջենք իսկ, որ Կեդրոնը իրեն իրաւուն-
քը գործադրէ, եւ որպէսզի կարենայ գործա-
դրել, կը պահանջենք ալ որ իրեն իրաւուն-
քէն աւելին չմիջամտէ, որպէսզի չխա-
փանուի իւր բուն իրաւունքը գործադրելէ:
Եթէ եկեմատացոյցեր ժամանակին քննուած
եւ հաստատուած ըլլային, վանական մատու-
կարարութիւնը կը պարտաւորուէր ճշգրտա-
րալ, եւ գծուած չըջանալին մէջ մնալ.
փոխառութեանց ապարեղք չէր տարածուեր,

շինութեանց մարմաջը չէր ընդարձակուեր, կալուածական եւ հողային գնմանց եւ վաճառմանց ազատ ապարէզ չէր բացուեր: Ասոնք կեցնելու համար ոչ ներկայացուցիչ պէտք է, ոչ ալ Կեդրոնէ պաշտօնէից խումբ մը զրկելու հարկ կայ. այլ ժամանակին ելեւծագոյցը շինել եւ ճշդել եւ հաստատել, եւ անոր գործադրութիւնը պահանջել: Երբ որ Երուսաղէմ իւր լրացեալ հաշիւները կը յղէ, պարզ բաղդատութիւն մը կը բաւէ իսկութիւնը ցոյց տալ եւ բացառիկ պարագաներն ալ պարզել: Ասոնք ամենքը օրինական պահանջներու եւ գործնական սահմաններու շրջանակին մէջ են, եւ օրինականին եւ գործնականին ոչ ոք կրնայ հակառակիլ, եւ ինչպէս կը տեսնուի՝ մենք ալ անոնց նախանձայող պաշտպանը կ'ըլլանք: Ընդհակառակն աւելորդ միջոցներ, անօրինակ պահանջներ, անգործնական որոշումներ, ամէն բան տակն ու վրայ ընկէն զտա, կացութիւնը կը խանգարեն, Ազգը կ'անպատուեն, Եկեղեցին կ'անարգեն, Հայութիւնը կը վտանգեն, ան նպատակ ծախքեր կը ստեղծեն, վիճակը կը ծանրացնեն, ապարդիւն ձեռնարկներ կը կուտակեն. որովհետեւ պատճառ ու նպատակ չեն բաղդատուիր, միջոց եւ արդիւնք չեն կշռուիր:

ԼԱ

Այս տեղ կը սպառի Դիտողագիրիս համար որոշած նիւթերնիս, որով կ'ուզէինք ապացուցանել թէ նոր Կանոնագիրը օրինական պահանջներու համաձայն չէ, եւ մտադրուած նպատակին յարմար չէ. աւելցնելով ալ թէ տիրող Կանոնագիրով հնար է նոյն նպատակը ձեռք բերել, որ է Երուսաղէմի վանքին անտեսական կարգադրութիւնը: Այս ճշմարտութիւնը այլեւս ամէնուն յայտնի եղած է, եւ ինչ որ մենք այստեղ գիրի տալինք՝ ներկայից գիտակցութեան եւ ապագայից յիշատակին համար, պէտք է անհակառակ ընդունուած ճշմարտութիւն համարուի: Նոյն իսկ Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքարանին մէջ ու շուրջը եղող պաշտօնական անձեր եւ մարմիններն ալ համարձակ կը խոստովանին,

թէ նոր Կանոնագիրը թերութիւններ ունի, թէ սպասուած նպատակին չհամապատասխաներ, եւ թէ շատ ուղղելիք եւ արդարութիւն կ'ետեր կան: Եթէ արամաբանական ըլլալ ուզէին, պէտք էր հետեւցնէին, թէ ուրեմն գործադրելի չէ. բայց սխալ խնայուած արժանապատուութիւն մը իրենց չներեց յայտնի ճշմարտութիւն մը խոստովանիլ: Թմղ այդ բարոյական քաջութիւնն ու հոգեբանական արիւթիւնն ունենան, եւ ահա ամենայն ինչ կատարեալ եւ ամէն ինչիւր վերջացեալ է: Աւելի պարզ խօսած ըլլալու համար աւելցնենք, թէ պահուելիք յօդուածները անոնք են, զորոնք նինչն փոխանցած է. ջնջուելու են այն յօդուածները, զորոնք նոր իւր տեսութեամբ կազմած է: Ալ աւելի պարզ խօսելու համար, հինը բաւական է, նորի պէտք չկայ:

Մեր նպատակն էր խնդիրը իւր սկզբունքին մէջ քննել. ուստի չենք ուղեր յօդուածներու մանրամասնութեանց մտնել, մանաւանդ անոնք ակներեւ կը յայտնուին արդէն գրածներէս:

ԼԲ

Ներկայ ուսումնասիրութիւնը լրացնելու համար երկու խօսք ալ աւելցնենք, թէ ուսկից յառաջ եկած է պարտքը, որ այսօր 38000 օսմանեան ոսկւոյ հասած է: Ազգին հանրութեան եւ պաշտօնական մարմիններուն միտքը ճշողը այդ պարտքն է, եւ նոր Կանոնագիրը իրը թէ պարտքը մաքրելու եւ պարտքը չնորոգելու նպատակով կազմուած է: Հետեւաբար պարտքին մասին լուսաբանութիւնն ալ Դիտողագիրիս էական մաս մը պիտի նկատուի:

Արդ, Երուսաղէմ դարաւոր եւ փառաւոր Ազգային Հաստատութիւն է, եւ նոր չէ որ պարտքի տալնապ ունեցած է: Այս ալ յառաջ եկած է, որովհետեւ,

1. Իւր հասոյթները բարեպաշտական կամաւորութեան վրայ հաստատուած են.
2. Իւր ծախքերը ստիպողական են եւ անակնկալներէ յառաջ կուգան.
3. Իւր պարտքայք զինքն զօրաւորեն

րու եւ կարողներու մրցակցութեան կը ստիպեն.

4. Սուրբ Տեղեաց պաշտպանութեան գլխաւոր միջոցը գրամական զոհողութիւնն է.

5. Տեղեացի անհաւասարութիւն կը տիրէ իւր հասոյթից եւ ծախուց մէջ.

6. Կալուածական հասոյթներ անազան սկսած են:

Այսուհանգերձ Ազգն բովանդակ Սուրբ Տեղեաց ջերմեանդութեամբ եւ հոգեպինդ եւանդով, ամէն ատեն Երուսաղէմի օգնութեան հասած է, պարտքերը վճարած է, չի նստել իրենց ընդարձակած է, զիրքը բարձրացուցած է, եւ տանց ամէնքը ըրած է զոհողութեանց յանձնառութեամբ: Պարոն տէրի եւ Շղթայակիրի ժամանակներն ու գործերը բացառիկ երեւոյթներ չեն. իրենց նախընտրանքն եւ իրենց հետեւորդներն ունին Երուսաղէմի պատմութեան մէջ, թէպէտ ոչ միշտ նոյն աստիճանով:

ԼԳ

Բայց ատոնք հին պատմութիւններ են, որ թերեւս շատ չազդեն նորերուն վրայ, որոնց հոգեբանական վիճակն ալ փոփոխուած է դարերուն հետ: Պարտքերու վերջին մաքրութիւնը տեղի ունեցաւ 1900 փետրուարին, կալուածական հաստատուն ստացութեան մը զոհողութեամբ, ինչպէս էր Աղեքսանդրիոյ գետինը, 28000 եւ աւելի ոսկւոյ վաճառուած: Նոր պարտքը 1900 մայիսի սկզբէն մինչեւ 1914 ապրիլի վերջ 38000 ոսկւոյ բարձրացած է 14 տարիներու ընթացքին, որ եթէ հաւասար յառաջխաղացութեամբ հաշուէր՝ տարեկան 2714 ոսկւոյ յաւելուած կուտայ: Սակայն այսպէս յառաջացած չէ, զի 1905 ին, պարտքերը մաքրուելէն հինգ տարի ետքը, 23000 եւ աւելի պարտք մը կը քաղուի տոմարներէն, որ է տարեկան 4600 ոսկւոյ յաւելուած: Եթէ այդ տարեկան յաւելուածն մաս մը հասութից եւ ծախուց սովորական անհաւասարութեան վերադրենք, տակաւին ամբողջով իր 4000 ոսկի պարտքի յաւելուած կը գտնուի, սովորականէ դուրս պատճառներէ գոյացած: Այս պատճառը չի նստածական մեղմութիւնն է, որ արդէն

ժամանակէ իվեր սկսած էր տիրել. եւ որուն գլուխ կանգնած էր Ղեւոնդ վարդապետ: Չենք ուզեր պնդել թէ Պատրիարք եւ Տնօրէն եւ Միաբանութիւն ալ կամակից չէին. վասնզի հապարակի վրայ եղած գործ մըն էր, եւ գաղտնիք չէր կրնար մնալ. մանաւանդ որ միաբաններ ալ իրենց խնայողութիւնը կը արամազրէին նոր շինութեանց մէջ արդիւնաւորելու: Մինչեւ իսկ Կեդրոնն ալ չարժամին անտեղեակ չէր կրնար մնալ, բայց փնտռելու եւ քննելու անհոգ եղաւ: Յայտնի է, որ շինութիւններուն գործածուեցան բոլոր գումարները՝ որք գոյացան անօգուտ սեւ պուած կալուածներու վաճառումէն, պատճառով արժեթուղթերու գինէն, արծաթ եւ ոսկի սպաններու բեկորներէն, հանգուցեալ միաբաններու թողօններէն, արտակարգ եւ անակնկալ նուիրատուութիւններէն, միաբաններու անձնական խնայողութիւնէն, եւ այլ զանազան հասոյթներէն. բայց շինուած ու ձեռնարկուած շէնքերուն չբաւցին, եւ փոխառութեանց դուրը ափ առնուեցաւ: Ահա թէ ինչպէս պարտքը յանկարծ երեւան եկաւ եւ այժմեան բարձր գումարը գոյացաւ: Հինգ տարուան մէջ բարդուած 23000 եւ աւելի գումարը, յաջորդ ինը տարիներու մէջ 4 % բաղադրեալ տոկոսով 10000 եւս բարդեց. եւ 33000 ոսկի գումարը շատ մօտ է այժմեան 38000 պարտքին, որուն մէջ սովորական պատճառներէ յառաջ եկած մասը միայն 5000 եղած կ'ըլլայ, որ տարեկան 555 լիւրա բարձրում միայն կուտայ, հասութից եւ ծախուց անհաւասարութեանէն գոյացած: Այստեղ մենք ընդհանուր գիծերով կը խօսինք. մանրամասն ուսումնասիրութիւնը տուած ենք պարտուց եւ ելեւմտից ընդարձակ տեղեկագիրով:

ԼԴ

Շինուածական ձեռնարկին մտայնութիւնը օրինաւոր պատճառ մը ունեցաւ. այս է վանքին ապագան փոխանակ պարզապէս հաւատացելոց ջերմեանդութեան եւ ուխտաւորաց նուիրաբերութեան վրայ հիմնելու, հաստատուն հասոյթներով զօրացնել: Ղեւոնդ վարդապետ կամ թէ Միաբանու

Թիւն՝ անօգուտ եւ աննպատակ գործունէութիւն ունեցած չեն կրնար ըսուիլ, քանիոր քաղաքին մէջ բարձրացող երկու պանդուխտները կամ հիւրանոց օթարանները կրնան զիմաւորել պարտքերուն քանակը: Ահա՛նոց վարդապետ ալ յատկապէս գովութեան եւ գոհութեան առարկայ եղած կ'ըլլար, քան իրեն մեղադրուած գողութեան, եթէ բոլոր գործառնութիւնները օրինական տոմարներուն մէջ գործած, եւ խորհրդակցական ձեւով կատարած ըլլար, որով իւր վաճառում ու գնումները դիտողութեանց տեղի չէին տար, եւ շինուածական ձեռնարկին մանրամասնութիւններն ալ մթութեան մէջ մնալով կասկածի առիթ չէին ընծայեր:

ԼԵ

Տրուած բացատրութիւնները լուսաւոր կերպով կը բացատրեն, թէ ուղիղ չէ պարտուց բարդումը միաբաններու զեղծումներէն յառաջ եկած կարծիք: Այդ կարծիքին պատճառ տուողը միաբաններէն քանիներուն գումարի մը տիրացած ըլլալուն պարագան է: Արդ միաբաններու զոյացուցած սակիները քանի մը հարիւրներու շուրջը կը դառնան, եւ հազարի ձեռք զարնող չկայ: Իսկ գոյացնելու գաղտնիքն ալ՝ յետին աստիճանի խնայողութեան մէջ պիտի փնտռուի: Երուսաղէմի միաբաններ կը խորշին, ոչ թէ մեծածախս՝ այլեւ համեստ չափով պատրաստուած դիւրութիւններէ եւ գումարձութիւններէ. կեանքին եւ հազարներու եւ գործածածին համեստէն ալ ստորին չափին մէջ են. քանի մը դահկանով հոգացուած մի դիւրութիւն՝ իրենց գերագոյն շուայութիւնն է: Գիտեն ասակ ստակի վրայ դնելով շահագործել: Իրենց հասոյթն է ինչ որ վանական տարեկանէ եւ տարեթուակէ եւ ժամուցէ կը գոյանայ, եւ ինչ որ ուխտաւորութեան միջոցին բարեպաշաներէն կը ստացուի իրր ժամուց, պատարագուց, յիշելիք, աշխարհոր, պաշտօնէից: Հայ բարեպաշտին տւանդական սովորութիւնն է պարագի շանցնել որեւէ եկեղեցականէ ատացած հոգեւոր միջնորդութիւնը, եւ զայդն նուէրով մը փոխանակել: Այդ

սովորութիւնը աւելի ամուր եւ ընդհանուր է Սուրբ Տեղեաց ուխտաւորներուն մէջ: Եկեղեցական չեղող միաբաններն ալ ինչինչ գործերու գլուխ գանուելով քան մը կրնան շատ հիլ իրենց պաշտօնին պատկանող պարագաներէն: Վանականներ այդ փոքր գումարները հաւաքելով՝ տոկոսաւոր փոխատուութեան կը պառկեցնեն, եւ անձեռնմխելի պահելու դիմամբ Յունաց Վանքին անտուկին կը պառկեցնեն. ինչպէս մեր Վանքին փոխատուներն ալ գլխաւորապէս Յոյն եպիսկոպոսներու վարդապետներ, միաբաններ ու մայրապետներ են, որոնք կը զգուշանան իրենց դրամը իրենց վանքին յանձնելէ: Այդ ոճով կազմուած են Երուսաղէմի միաբաններուն ստացութիւնները, որոնց մի մասը շինուածներու ձեռնարկին խառնուեցաւ, եւ երկու կամ երեք հարիւր սակոյ փոխարէն կրպակներ յանձնուեցան միաբաններու իրեն սեփականութիւն ցորչափ կենդանի մնան: Իսկ հանդուցեալներու ժառանգութիւնէն բաւական թուով արդէն վանական կալուածներու կարգ անցած են: Երուսաղէմի միաբաններ այդ խնայողութիւնը կը նկատեն իրենց ապագային երաշխաւորութիւն, երբոր իրենց յօժարութեամբ միաբանութենէ հրաժարին, կամ որեւիցէ պատճառով միաբանութենէ մերժուին, եւ կամ թէ տարիքին տանելով խնամքի պէտք ունենան:

ԼԶ

Գործին աւելի խորունկը մանաւորով, իդէպ է որոնել թէ ինչ կերպով եւ ինչ քանակով կրնան օգտուիլ միաբանները իրենց յանձնուած պաշտօններէն, ի վնաս վանական անտուկին, որ կարենայ որակուիլ իրր զեղծում. իրրդի վերեւ բացատրուած կերպը բնաւ զեղծումի կարգ չկրնար դասուիլ: Նոր կառնադիրն իսկ (Յօդ. 7), անհատական աստացութեան սկզբունքը կ'ընդունի, երբ կը յայտարարէ, թէ Միաբանութեան անձնիւր անգամ անձնական սեփականութեան իրաւունքով ինչ կամ կալուած կրնայ ունենալ: Հարկաւ այդ ինչքեր միաբան ըլլալէն ետք ստացուած պիտի ըլլան, զի հաւանական չէ

Միաբանութեան մանողները ընչաւէտ կամ կալուածատէր ենթադրել: Զեղծումներու գալով, մենք չենք յաւակնիր միաբանները անմեղանչական հրեշտակներ կամ առանց թերութեան արդարներ ենթադրել: Ամէն մարդ կրնայ փորձուիլ ձեռքն անցածէն օգուտ մը քաղելու: Այսու չենք ալ արգարացնել այդ ընթացքը: Բայց տեսնալով այն ամէն զեղծումները, որոնք ազգային պաշտօնական եւ ընկերական անպաշտօն չըլանակներու մէջ կը լսուին կամ կը տեսնուին, կրնանք հրաւեր կարգալ, որ ասոնցմէ անմիջ թող առհաւ անցնի եւ մեղադրեալ Սաղիմական միաբաններուն վրայ առաջին քալը արձակէ:

Իսկ ինչ որ յանուն ճշմարտութեան եւ արդարութեան պէտք է յայտարարենք՝ այս է, թէ միաբանները աւելի իրար դատափեսիլու քան իրար պաշտպանելու հոգեով կը վարուին, որով իւրաքանչիւրը աստիկ եւ նրբին զգուշաւորութեանց ենթարկուելու պարտքը կը զգայ: Թէ ամսական հաշուաւորները Համարակալ պաշտօնէին եւ Երեւմտից Տեղուչի եւ Տնօրէն Ժողովոյ ձեռքէն կ'անցնին, որոնք առիթ կ'ունենան մեղադրելի կէտերը նշմարել եւ երեւան հանել. թէ պաշտօն վարողներ աստիճանաբար իրարու ենթարկուած կամ իրարու հետ չփոխան մէջ են, որ փոխադարձաբար արթուն զգուշաւորութեան հարկ կը գոյացնեն. թէ իւրաքանչիւրին արամաւորութեան ներքեւ գրուած նիւթեր եւ արժէքներ՝ այնչափ շատ չեն, որ ընդարձակ զեղծումներու գետին պատրաստեն. թէ երեւմտից անդեկագիրին մէջ բացատրուած հաշիւներ եւ համեմատական քանակներ նշանակաւոր իւրացումներու ենթադրութեան չեն նպաստեր: Ուրեմն ինչ որ այդ չընդանակներու մէջ կը պատահի կամ պատահած կ'ըլլայ, դրութիւնը տակնուվրայ ընելու փաստ չընծայեր:

Իսկ ինչ որ շինուածական եւանդի միջոցին տեղի ունեցած է, եւ ձեռնարկին գլուխ կանգնողին կը վերագրուի, բացասիկ պարագայ մըն է, որ նախընթաց չունէր, եւ հետեւորդ ունենալը հաւանական չէ, եւ նոր մտահոգութիւն չպատճառեր:

ԼԷ

Նոր Կանոնագիրին դառնալով, եւ պարտքի ու զեղծումի ու երեւմտացոյցի վրայ տեսութիւնները իրարու հետ համեմատական բաղդատութեան դնելով, իրաւունք կ'ունենանք եզրակացնել, որ նոր Կանոնագիրը ծրագրողներ՝ եւ զայն հապճեպ շտապով ընդունողներ, իրեն համաձայնակ հրեւհէն ապրանք փախցնելու ոճով գործած չէին ըլլար, եթէ կանխաւ լիովին կերպով խնդիրն ու ստանափրած ըլլային իւր ամէն մասերուն եւ պարագաներուն ու կերպարաններուն ներքեւ. ոչ դարեւ իվեր տիրող դրութիւն մը յանկարծ քանդելու կը փորձուէին, ոչ ամէն օրինական պահանջները ոստակի ընելով՝ տարօրինակ որոշումներու կը ձեռնարկէին, ոչ վարձկան պաշտօնականներու բաղմանդամ խումբ մը Երուսաղէմի վրայ թափել կը մտածէին, ոչ տարեկան երկու հազար երկու հարիւր սակոյ նոր եւ նորօրինակ եւ անտանելի բեռ մը վանական անտուկին վրայ բարդել կը ծրագրէին, ոչ խնայողութեան հետեւած աստիճան՝ տարօրինակ պաշտօններով իրենք իրենց կը հակասէին, եւ ոչ ալ ազգային եւ եկեղեցական չընդանակները վերիվայր ընելու, կիրքեր յուզելու, վտանգներ ստեղծելու կերպեր գործածած կ'ըլլային: Բաւական էր որ տիրող Կանոնագիրը ամուր բռնէին, անոր ամէն արամաւորութիւնները աստիճան եւ ճշդիւ գործադրէին, եւ Կեդրոնը իրեն ինկած հսկողութեան գերին մէջ չթեւաւոր, եւ հսկողութիւնը թողնու գործող դառնալու չմիջամտէր:

Առակը կ'ըսէ, թէ սխալ ճանաչէն շուտով եւ դառնալը ամէնէն իմաստուն գործն է:

ԼԸ

Իրադրագիրին իրր վերջարան երկու խօսք ալ աւելցնեմ իմ անձնական դիրքիս վրայ, նոր Կանոնագիրին հանդէպ՝ զի քանիներ իրենց խօսակցութեանց եւ թղթակ

ցուլթեանց մէջ կը կրկնեն, թէ իմ համոզմանս մասին գիտակ էին, եւ նոր Կանոնագիրին հակառակ ըլլալս յայտնի էր. միայն թէ պէտք չէր որ յանձն առնէի նոր Կանոնագիրը գործադրելու պաշտօնով Երուսաղէմ գալ: Կերպով մը կ'ուզեն զիս հակառակեման մէջ ինչ կամ ցուցնել, կամ որեւէ կողմնակի դիտմամբ կեղծիքի դիմած ըսել: Բայց ինչ ալ ըլլար այդ մասին կազմուելիք գաղափարը, Դիտողագիրիս հիմնակէտը չէր խախտուէր, զի անձնական թերութիւն մը միայն եղած կ'ըլլար, որ սկզբունքին վրայ չէր ազդէր: Բայց լաւ է որ այդ կէտն ալ պարզուի եւ անուղղակի կերպով իսկ նպատակին եւ նիւթին վրայ ստուերած չգայ:

Երբոր Ընդհանուր Ժողովոյ ջախջախիչ մեծամասնութիւնը, ոմանց հակառակութեան դէմ, Կրօնական Ժողովին մէջ մնալուս կողմին եղաւ, եւ ես ալ հարկադրուեցայ անդամակցութիւնը ստանձնել, միշտ նոր Կանոնագիրին հանդէպ աննպաստ համոզման տէր էի եւ կը մնայի: Այդ չըջանին համար դիտողութիւն ընող չկայ:

Երբոր նորընտիր Խորհուրդը վարչական գործերուն ձեռք զարնելով՝ իւր առջեւը դառաւ Երուսաղէմի խնդիրը, առաջին անգամ Խորհրդարանական Յանձնաժողովին լուծը թօթափելու որոշումը տուաւ. որ է ըսել, նոր Կանոնագիրին ծրագրողներն ու պաշտպանները գործէ հեռացնել, որպէսզի ազատորէն կարենայ գործել: Ընդհանուր Ժողովը համակերպեցաւ, եւ ծրագրողներ եւ պաշտպաններ հրապարակէ քաջուեցան: Այս պարագաներ շատ նշանակալից էին, եւ նոր Կանոնագիրին հանդէպ բռնուելիք ընթացքը կը մասնանշէին. նոյն նշանակութիւնը եւս քանդակաւ կը ստատականար՝ իմ անունս իբր պատուիրակութեան ընտրելի յիշուելովը: Մինչեւ այս տեղ ալ դիտողութեան տեղ չեն գտներ ամենէն ստատիկ քննադատները:

ԼԹ

Երբոր Վարչութիւնը գործը ստանձնեց, իւր յայտագիրը Ընդհանուր Ժողովին ներկայեց բանաձեւով մը: Կ'ընդունիմ թէ իբր Կրօնական Ժողովոյ Ատենապետ ե իբր հաւա-

նական ընտրելի պատուիրակ, ես ալ պատասխանատուութեան մասնիկ մը ունիմ այդ յայտարարութեանց մէջ: Արդ Ժողովին մէջ խորհուած, կշռուած, քննուած եւ որոշուած, եւ միաձայն հաւանութեամբ Ընդհանուր Ժողովին տարուած բանաձեւը գործադրել չէր, այլ գործադրութեան հետեւեցաւ: Կանոնագիրը գէշադէկ Ընդհանուր Ժողովոյ քուէարկութեան մը անցած էր. եւ Վարչութիւնը չէր կրնար զայն խափանել կամ փոփոխել, այլ պէտք էր որ փոփոխութիւնը կատարուէր օրինական ձեւերով եւ ընդունուած պայմանաժամով, եւ անտեղութիւնները լուսաբանող կէտերը ցուցուէին հաշիւ: Պէտք էր գործադրութիւնը յետաձգող ձեւ մը գտնուի, եւ պէտք եղած լուսաբանութեանց համար ատեն վաստակել, որպէսզի թէ գործն ինքնին խօսի, եւ թէ մեկնաբանութիւնները արուին: Անա գործադրութիւնը հետեւեցաւ բանաձեւին բուն իմաստը: Հետեւեցաւ կը նշանակէ ջանալ կաջութիւնը պարզել, խաչնդոտները քննել, վիճակը ճշգրտել, պայմանները որոշել, դժուարութիւնները յայտնել, եւ գործադրութեան հնարաւոր կամ անհնարին, օգտակար կամ վնասակար ըլլալը մէջակող գնել, որպէսզի վճռուի թէ գործադրութիւնը պիտի կարենայ ըլլալ թէ ոչ, կատարեալ պիտի ըլլայ թէ մասնակի, անփոփոխ պիտի ըլլայ թէ փոփոխաւ: Ինչ միջոցներ կրնան ձեռք առնուիլ, ինչ հետեւանքներ կը նախատեսուին, եւ ինչ օգուտներ կ'ակնկալուին: Հետեւեցաւ դուռն ըսել այդ կէտերը ճշգրտել եւ ստուգել ըսել է: Ոմանք այնպէս կը կարծեն թէ դժուարութիւնները հարթելու եւ գետնին պատրաստելու գործը՝ միմիայն Միաբանութեան եւ միաբաններու կողմէ յարուցուած դժուարութիւնները ցրել կը նշանակէ: Բայց իսկուրութիւնը այս չէ. այլ կը նշանակէ ոչ միայն արտաքին դժուարութիւնները, այլ եւ ներքին դժուարութիւնները, եւ Կանոնագիրին ներքին կազմութեան յառաջ եկած դժուարութիւնները հեռացնել, եթէ այն կողմէն է դժուարութիւնը: Հետեւեալը ես, որ գործադրութեան հնարաւոր եւ օգտակար եւ օրինական չըլլալուն համոզումն ունէի, եւ դժուարութեան որ կողմէն ըլլալը գիտէի, հետեւեցաւ պաշտօնը յանձն առած ատեն,

ինձի հակասած չէի ըլլար, այլ ինչպէս հետեւանքին համոզուած էի, այնպէս ալ կըրնայի նոյն հետեւանքին օրինաւոր արտայայտութեան գործակցիլ:

Խ

Հապա ինչո՞ւ ինձի ուղեկից տրուեցաւ Վահան Թէքէեան էֆէնտին, որ Ընդհանուր Ժողովին ներկայացուցիչ ընտրուած էր նոր Կանոնագիրին հակելու: Պատճառը պարզ է, եւ առաջինին հետ նոյն է: Վարչութիւնը չէր կրնար Ընդհանուր Ժողովին ըրածը ինքնին եղծանել, որչափ ալ ընտրութիւնը հապաձեպ եւ գրեթէ առանց մեծամասնութեան, եւ առանց խօսուն կշռագատութեան եղած ըլլար: Բայց ըրաւ ինչ որ կրնար. բացորոշակի յայտարարեց թէ Թէքէեան էֆէնտի պիտի երթայ, ոչ այժմէն պաշտօնի ձեռնարկելու, այլ կարեւոր ուսումնասիրութիւնն ընելու, գործերը սերտելու, վստահան ընթացքին վարժուելու, որպէսզի անփորձ չգտնուի երբոր կարգը գայ իւր պաշտօնը վարելու: Վարելու սկսիլն ալ ենթարկուած էր հետապնդելու գործողութեանց արդիւնքին. ոչ ժամանակ, եւ ոչ պայմանաժամ նշանակուած էր: Նախապէս Պատուիրակութիւնը պիտի գործէր, որ բացառաբար ինձմէ եւ Կիրեղեան Գեորգ էֆէնտի ընկերէս կազմուած էր, եւ ընկերիս մի կարծ ժամանակ միայն միտակց մնալն ալ որոշուած էր: Հետեւեալը յայտնի խօսելու համար, աւելի Թէքէեան էֆէնտին Կոստանդնուպոլսէն հեռացնելու նպատակը կը չեղուէր, քանի՞ յերուսաղէմ երթալուն պէտքը կը հաստատուէր: Թէքէեան էֆէնտի պաշտօնի չէր մտնար, զիրք մը չէր ստանար, պաշտօնական անձ չէր գտնար, այլ պիտի սպասէր Պատուիրակութեան հետապնդումներու արդիւնքին, եւ Վարչութեան տրուելիք նոր որոշումին:

Իսկ եթէ իրեն դրամական վճարում ընդունիլը՝ պաշտօնին փաստ պիտի նկատուի, այդ մասին Երուսաղէմի Վարչութիւնը, որուն հաշուոյն վճարում կ'ըլլար, ոչ հաւանութիւն ունէր եւ ոչ իսկ տեղեկութիւն.

իսկ Երուսաղէմի Փոխանորդին իր ձեռնհասութեան սահմանէն դուրս ըրած մէկ գործը, ոչ օրինական ոյժ ունի. եւ ոչ իբր փաստ կը ծառայէ: Չեմ գիտեր թէ Թէքէեան էֆէնտի ներքնապէս ինչ համոզում կամ դիտում կամ շարժառիթ ունէր իւր ուղեւորութեանը մէջ. միայն գիտեմ թէ երբ զգաց որ պաշտօն վարելու ժամանակը հասած չէ, հարկ տեսաւ պատճառանք մը փնտռել եւ հեռանալ, եւ նոր վճարումէ իսկ հրաժարիլ:

ԽԱ

Նորէն ինձի դառնալով պէտք է յիշեմ, որ երբ պաշտօնը յանձն առի եւ ուղեւորութեան կը պատրաստուէի, շատեր ինձի հարցումներ կ'ուղղէին թէ ի՞նչ մտադիր էի ընել եւ ի՞նչ ուղղութեամբ քայլել: Ես Երուսաղէմի գործերուն բոլորովին անտեղեակ մը չէի: Վստահան փորձառութիւնս, պատրիարքական պաշտօնս, անցուղարձի տեղեկութիւնս, եւ Սուրբ Տեղեաց գրութիւնը՝ զիս ըստ բաւականին հմուտ գործած էին խելութեան: Այսուհանդերձ իմ հաստատուն պատասխանս եղած էր, թէ այժմէն որոշել չեմ կրնար, այլ պէտք է երթամ, զննեմ, տեսնեմ, լսեմ, եւ ըստայնմ պարտուպատշաճը որոշեմ եւ ընեմ: Իրաւ ալ ուղիւ չէր կանխակալ մտածումներով եւ նախապէս կազմուած գաղափարներով մտնել գործի մը, որուն մէջ քննութիւնը կարեւոր մաս մը պիտի գրաւէր: Ինձի համար յայտնի էր, թէ նոր ծրագիրը կազմուած էր առանց բաւարար տեղեկութեանց, եւ Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութեան Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը չափելով: Այժմ տեղւոյն վրայ եմ, չորս ամիս է գործին հետեւած եմ, Երուսաղէմի կացութիւնը ուսումնասիրած եմ, միւս Պատրիարքութեանց զիրքին հմտացած եմ, միջազգային յարաբերութիւնները ըմբռնած եմ, պետական կապակցութիւնները տեսած եմ, միաբանութեան մտայնութիւնը սերտած եմ, ազգային պատիւը ուսումնասիրած եմ, ազգային պահանջներն ալ իմացած եմ, եւ խորին համոզմամբ է որ կը խօսիմ ու կը գրեմ: Նոր Կանոնագիրը եւ անոր պարունա-

կած ծրագիրը ազգային օրինականութեան հաւկառակ է, Երուսաղէմի յարմար չէ, հետեւանքը օգտակար չէ. իզուր է անոր վրայ պնդել: Այս կը պահանջէ ազգասիրութիւնը, եկեղեցասիրութիւնը այսպէս կը պահանջէ: Անձնական գաղափարներ եւ տեսութիւններ պէտք չէ իշխեն. արժանապատուութեան կամ կիրքի փաստեր պէտք չէ առջեւ անցնին, ոչ ալ տեսակ մը անսխալականութեան հովեր առնելու է. այլ օրինական եւ արդիւնական տեսակէտէն քննելու եւ կշռելու է ամէն բան:

Երուսաղէմ Ս. Յակոբեանց Վանքը

4/17 Սեպտեմբեր 1914

Այս է իմ համոզումը, իբր ազգային մը.

Այս է իմ զգացումը, իբր Հայ եկեղեցւոյ պաշտօնեայ մը.

Այս է իմ փորձառութիւնը, իբր ազգային պաշտօնատար մը.

Այս է իմ առաջարկը, իբր ազգային երեսփոխան մը.

Այս է Վարչութեան հաղորդելիքս, իբր Վարչութեան անդամ մը.

Այս է իմ եզրակացութիւնը, իբր լիազօր պատուիրակ եւ իբր Երուսաղէմի տաճարի մեայ վարիչ:

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՕՐՄԱՆԵԱՆ

ԴԻՏՈՂԱԳԻՐԻՍ ՆԻԻԹԵՐՈՒ ՑԱՆԿԸ

Երես	Երես
Ա. Սուրբ Երուսաղէմի ինդիր.	1
Բ. Նոր Կանոնադիր.	2
Գ. Օրէնք եւ Կանոն.	3
Դ. Դիտողութեանց զրուխներ.	3
Ե. Պատրիարքական Աթոս.	4
Զ. Սահմանադրական կէտեր.	5
Է. Յարարերական ձեւեր.	6
Ը. Վանորէից զրուխը.	7
Թ. Պատրիարքութեանց միացում.	9
Ժ. Կարապետի նշովքներ.	10
ԺԱ. Ներսէս - Դուրսէն.	11
ԺԲ. Հայրապետական Կոնգակ.	12
ԺԳ. Աթոռայ պարապութիւնը.	14
ԺԴ. Երուսաղէմի Կանոնադիր.	15
ԺԵ. Օրինական պահանջումներ.	16
ԺԶ. Նպատակին անյարմար.	17
ԺԷ. Ծրագիրի վերլուծում.	18
ԺԸ. Գործողութեանց ամփոփում.	19
ԺԹ. Տիրող կազմակերպութիւն.	21
Ի. Միաբան եւ աշխարհական.	22
ԻԱ. Ընտրելիներ անյարմար.	23
ԻԲ. Ահադին ծախք.	24
ԻԳ. Հսկող եւ գործող.	26
ԻԴ. Ներքին պահանջներ.	27
ԻԵ. Պատրիարքի զիրքը.	29
ԻԶ. Անյարմարութեանց ամփոփում.	30
ԻԷ. Կապերը պահել.	31
ԻԸ. Երուսաղէմ եւ Կեղրոն.	32
ԻԹ. Հայիւներու քննութիւն.	33
Լ. Օրինականը պահել.	34
ԼԱ. Տիրողը բաւական.	35
ԼԲ. Ելեւմտական վիճակ.	36
ԼԳ. Պարաքերու պատճառ.	37
ԼԴ. Շինութեանց նպատակ.	38
ԼԵ. Զեղծումներու մասին.	39
ԼԶ. Օգտուելու ենթադրութիւն.	40
ԼԷ. Նոր կանոններ աւելորդ.	42
ԼԸ. Իմ ընթացքը.	42
ԼԹ. Գործադրութեան հետապնդել.	43
Խ. Թէքէեանի մասին.	45
ԽԱ. Համոզում եւ եզրակացութիւն.	46

